

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Teorie neohraničenosti u Anaximena

Bakalářská práce

Studijní program:

B6101 Filozofie

Studijní obor:

Filozofie humanitních věd

Autor práce:

Eliška Bendová

Vedoucí práce:

doc. PhDr. Milan Exner, Ph.D.

Katedra filosofie

Zadání bakalářské práce

Teorie neohraničenosti u Anaximena

Jméno a příjmení: **Eliška Bendová**
Osobní číslo: P17000164
Studijní program: B6101 Filozofie
Studijní obor: Filozofie humanitních věd
Zadávací katedra: Katedra filosofie
Akademický rok: **2018/2019**

Zásady pro vypracování:

Studentka představí Anaxinemovo myšlení v ontologické a kosmologické oblasti, které porovná s představami jeho předchůdců a následovníků. To vše v závislosti na související prostudované literatuře.

Studentka se bude řídit metodickými a organizačními pokyny vedoucího práce.

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování práce:
Jazyk práce:

tištěná/elektronická
Čeština

Seznam odborné literatury:

EXNER, Milan. Předplatónské modely vesmíru. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6.
KRATOCHVÍL, Zdeněk a Jan BOUZEK. Od mýtu k logu. V Praze: Herrmann, 1994.
KOČANDRLE, Radim. Anaximenés z Miletu, 2014. ISBN 978-80-7465-123-6
KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. Předsókratovští filosofové: kritické dějiny s vybraými texty. Praha: Oikoymenh, 2004. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-110-2.
SVOBODA, Karel. Zlomky předsokratovských myslitelů. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962, 200 s. Filosofická knihovna.

Vedoucí práce: doc. PhDr. Milan Exner, Ph.D.
Katedra filosofie

Datum zadání práce: 1. dubna 2019
Předpokládaný termín odevzdání: 30. dubna 2020

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. David Václavík, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 1. dubna 2019

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Jsem si vědoma toho, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má bakalářská práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědoma následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

14. května 2020

Eliška Bendová

Poděkování

Mé poděkování patří doc. PhDr. Milanu Exnerovi, Ph.D. za odborné vedení mé bakalářské práce, za pomoc a rady při zpracování této práce, které pomohly k jejímu dokončení.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá důležitým přínosem Anaximena z Milétu, kterým je jeho neohraničený vzduch jako počátek všeho spolu s jeho výkladem ontologie a kosmologie na základě projevů onoho vzduchu. Práce je strukturována od prvních výkladů světa pocházejících od předchůdců milétské školy. Další část se zabývá přímo milétskými filosofy, mezi které se řadí vedle Anaximena, Thalés a Anaximandros a představuje nám jejich důležité myšlenky týkající se popisu světa. Následující a také hlavní části práce se týkají přímo Anaximenova výkladu neohraničeného vzduchu. Kapitoly obsahující koncepci vzduchu jsou rozděleny do několika částí. Jsou popisem vlastností vzduchu, jeho proměny, a nakonec všeho toho, co zapříčiněním vzduchu vzniká, od božství přes vesmír a nebeská tělesa a v neposlední řadě až k meteorologii.

Klíčová slova

Anaximenés, Milét'ané, neohraničený vzduch, zhušťování, zřed'ování, vznik, počátek, proměny, Země

Annotation

The bachelor thesis deals with the important contributions of Anaximénés from Miletus, which is his rimless air as the beginning of everything, together with his interpretation of ontology and cosmology based on the manifestations of the air. The thesis is structured from the first interpretations of the word indigenous from the predecessors of the Miletus. The next section deals directly with Miletas philosophers, which included Anaximen, Thalés and Anaximander, and presents their important ideas about the description of the world. The following and also the main parts of the thesis relate directly to Anaximen's interpretation of rimless air. The chapters containing the concept of the air are divided into several parts. These are the description of the characteristics of the air, its transformation and ultimately all that is caused by the air. From divinity to the universe and celestial bodies and last but not least, to meteorology.

Key Words

Anaximénés, Miletus, unlimited air, densification, dilution, beginning, inception, metamorphoses, Earth

Obsah

Úvod	9
1. Představení života Anaximena z Milétu	10
2. Předchůdci Milétské školy a jejich zdroje vzniku světa	12
2.1 <i>Homér a Ókeanos</i>	12
2.2 <i>Hésiodos a Chaos</i>	16
3. Anaximenovi milétští předchůdci	18
3.1 <i>Thalés z Milétu</i>	18
3.2 <i>Anaximandros z Milétu</i>	19
4. Anaximenés: neohraničený vzduch	23
5. Zhušřování a přeměna substančních látek	25
6. Plstnatění	28
7. Božskost vzduchu versus božství bohů	30
8. Nebeská tělesa, jejich vznik a umístění	33
9. Ohnivost versus zemitost nebeských těles	39
10. Hvězdy a nebeská klenba	41
11. Meteorologické jevy a zemětřesení	45
12. Neohraničený vesmír	52
Závěr	57
Seznam použitých zdrojů	58

Úvod

Hlavní zadání mé práce se týká vymezení důležitosti neohraničenosti vzduchu u Anaximena z Milétu, který postavil na počátek všeho. S tím souvisí problematika vysvětlení vzniku a zániku věcí na základě proměn vzduchu. Právě Anaximenovo vysvětlení vzniku a zániku je považováno za jeho největší přínos.

Cílem této bakalářské práce bude ukázat, v čem přesně se Anaximenův přínos nachází. Pokuším se to objasnit vyložením vlastností a schopností vzduchu s tím souvisejících. V úvahách o Anaximenově filosofii se nejvíce zaměříme na dochované zlomky myslitelů jako Hippolytos, Pseudo-Plútarchos a Aetios.

Práce je strukturovaná do několika tématicky odlišných kapitol. První část bakalářské práce se zabývá Anaximenovými předchůdci, a to jak přímo jeho samotného v časové návaznosti Milétské školy, tedy Anaximandrem a Thaletem, tak i předchůdci celé milétské filosofie, Homéra a Hésioda, jenž nám poskytli první ucelený výklad světa.

Druhé velké téma práce je věnováno přímo hlavní myšlence práce, a to neomezenému vzduchu. Anaximenés ve své filosofii stanovil vzduch za příčinu vzniku všeho. Připisuje vzduchu vlastnosti, které zajišťují jeho proměny, jež jsou příčinou života. Spolu s tím souvisí i Anaximenova otázka božství, a to ať už jej někteří vykládají tradičním způsobem či vidí božskost v onom vzduchu. Tato koncepce, jak uvidíme, nám přináší mnoho neujasněných informací.

Třetí část tvoří několik kapitol, které se zabývají koncepcí Anaximenovy kosmologie. Dokládá nám zprávy od vzniku Země, jako prvního nebeského tělesa, po vznik celého vesmíru. Jeho zkoumání je zaměřené na vysvětlení koncepce Slunce, Měsíce, ale i hvězd, nebeské klenby a jejich vzájemném působení.

Anaximenovo zkoumání je zaměřeno hlavně na přírodu, proto dalším a posledním tématem práce je jeho výklad meteorologických jevů. To bylo v iónském vnímání světa rovněž důležitou součástí, a právě od Milétanů máme k dispozici první vysvětlení hned několika meteorologických jevů, které se stanou důležitým podnětem pro zkoumání přírody u jejich následovníků.

1. Představení života Anaximena z Milétu

O životech milétských myslitelů toho příliš k dispozici nemáme. Ale zatímco u Anaximenových předchůdců se alespoň některé životopisné informace dochovaly, o životě samotného Anaximena jich mnoho není. U mnoha autorů, popisujících život Milétana, se s jistotou dozvídáme pouze jméno jeho otce Eurystrata. Z mnohých odhadů, především ohledně kvality a šíře jeho vzdělání a vědění, můžeme předpokládat, že se jednalo o vysoce společensky postaveného člověka.¹ Nejvíce pak o životě a chronografickém zasazení nám přináší Theofrastova zpráva. V ní uvádí, že Anaximenés byl druhem Anaximandra. Stejně tak se ale vyjadřuje v případě vztahu Anaximandra a Thaléta.

„Anaximenés, syn Eurystratův, z Milétu, byl žákem Anaximandrovým; někteří tvrdí, že byl rovněž žákem Parmenidovým. ... Používal prosté a střízlivé nářečí iónské. Podle Apollodóra byl činný v době dobytí Sard a zemřel v 63. olympiádě.“²

Spojitost mezi Anaximenem a Anaximandrem patří mezi životopisné údaje, které se berou za reálné a pravdivé. Nicméně tato spojitost má u různých autorů jiný význam. Můžeme se setkat s několika různými tvrzeními, která popisují, jaký vztah tyto dva myslitelé mezi sebou měli. Nejčastěji můžeme najít, že se jedná od Anaximandrova žáka, ale i druha či nástupce.³ Když se budeme držet tvrzení, že byl Anaximenés Anaximandrovým žákem, pak se můžeme dočíst, že byl sám považován za učitele Anaxagory. Anaxagorás na Anaximena často navazoval a sdílel jeho myšlenky.⁴

Datování Anaximenova života se spojuje s dobytím Sard Kýrem roce 546/565 př. Kr., přičemž Sardy jsou dnes již zaniklé město v oblasti dnešního Turecka. K dobytí Sard mělo dojít ve stejném roce, kdy se konaly 58. olympijské hry, a v témže roce měl zemřít Thalés. Jeho smrt se odhaduje k jeho údajnému věku okolo 60 let.⁵ Tuto dobu Diogenés Laertios uvádí jako období 63. olympijských her, které se konaly v letech 528-525 př. Kr.⁶

Ohledně Anaximenova života máme k dispozici čtyři různá svědectví, z čehož můžeme jen s obtížemi posuzovat, které skutečné vypovídají o období Anaximenova života. U Diogena

¹ Kočandrle, Anaximenés z Milétu, 2014, s.49

² KRS, Theofrastos, DL II,3 (DK 13 A 1)

³ Kočandrle, Srov. Wohrle, G., 1993, s. 57

⁴ Kočandrle, Srov. Kerferd, G. B., 1965, s. 121

⁵ KRS, Předsokratovští filosofové, srov. Diogenés Laertios II,3 (DK 13 A 1)

⁶ Kočandrle, srov. Heidel, W. A., 1921, s. 253-254; Kerferd, G. B., 1965, s. 121; KRS, 2004, s. 14-15, 132, pozn. 2, 184

nalezneme, že se Anaximenés měl narodit v období konání 63. olympiády a zemřít při pádu Sard. Tady jde ovšem minimálně o otočení událostí, neboť nejprve došlo k dobytí Sard. Hippolytos datuje Anaximena do roku období 58. olympiády, kdy říká, že v tomto období měl být v „mužném věku“. Není ale známo, jaký konkrétní věk má Anaximenés na mysli. Autoři se neshodují ani na datech olympijských her, proto se zdá určení konkrétního roku ještě těžší. Hippolytos mluví o roce 548/547 př. Kr., H. Diels však datum posouvá na 546/547 př. Kr. Není však jasné, zda se ale jedná o skutečné určení nebo pouze zvolení data významné události.⁷

Kerferd se snažil o původní zachování Diogenova data Anaximenova narození v době 63. olympiády. Spolu s tím uvedl, že dobytí Sard nebylo myšleno v roce 546/545 Kýrem, ale až iónské povstání v roce 498 př. Kr. Pokud by tomu tak skutečně bylo, zemřel by Anaximenés přibližně ve svých třiceti letech. A o tom, že by se měl dožít vyššího věku, nemáme žádné dochované záznamy. Tato informace by tedy nemusela být překážkou k pravdivosti tvrzení. Vedla by však k domněnce, že se s Anaximandrem patrně nesetkal, protože úmrtí Anaximandra se odhaduje na rok 546 př. Kr.⁸

Rok 546/545, doba dobytí Sard Kýrem udává důležitý milník při určení datace i dalšího svědectví, kdy Anaximenés měl žít v době konání 55. olympiády, která se měla konat právě v době pádu Sard.⁹

Pokud bychom se řídili těmito omezenými informacemi, mohli bychom považovat dobytí Sard za klíčové u všech autorů. Mohli bychom uvést, že byl činný v době kolem roku 546/545 př. Kr., v té době mu mohlo být kolem čtyřiceti let. Pak bychom mohli stanovit, že se narodil mezi roky 600 až 585 př. Kr. Doba úmrtí by se dala stanovit často uváděnou 63. olympiádou datovanou do let 528-525 př. Kr.¹⁰

⁷ Kočandrle, srov. Wohrle, G., 1993, s. 9-10; Kerferd, G. B., 1965, s. 119-120; KRS, 2004, s. 184-185; Mosshammer, A. A., 1979, s. 284

⁸ Kočandrle, srov. Kerferd, G. B., 1965, s. 120-121; KRS, 2004, s. 185, pozn. 1; Wohrle, G., 1993, s. 9-10

⁹ Kočandrle, srov. Kerferd, G. B., 1965 s. 118-119; Wohrle, G., 1993, s. 10

¹⁰ Kočandrle, srov. KRS, 2004, s. 100, pozn. 1

2. Předchůdci Milétské školy a jejich zdroje vzniku světa

V následujících kapitolách uvidíme, že Anaximenes považoval vzduch za „božský“, avšak je nutné říci, že vzduchu nepřikládal tradičně náboženský význam. Jeho pojetí božství se budeme věnovat později v samostatné kapitole, ale s určitostí můžeme předpokládat, že vzduch podle Anaximena hrál důležitou roli při vzniku celého světa. Dochované texty nám totiž ukazují, že vznik světa vysvětloval především na základě proměn onoho „božského“ vzduchu, který pokládal za neohraničený.

Než se více zaměříme na milétský výklad vzniku světa, který nám popisuje Thalés, Anaximandros a Anaximénés, začneme s výkladem světa popisovaným již Homérem či Hésiodem.

2.1 Homér a Ókeanos

Právě jednu z prvních mytologických tvoreb kosmu můžeme vidět již u Homéra. V Íliadě lze nalézt nejstarší užití různých výrazů, např. názvy živlů, aithér, kosmos apod., jež budou následně součástí souboru filosofických pojmů, které se vztahují k popisům pro vznik světa a jeho těles.¹¹ Homér připisuje kosmologický význam a důležitost pojmům Ókeanos a Nyx (Noc). Především pak můžeme vidět významnost Ókeanu, jehož popis můžeme najít v Íliadě v XIV. zpěvu, kde jej zmiňuje bohyně Héra.¹²

„K hranicím Země teď jít mám úmysl, dárkyně plodů, matka, kde bydlí Téthys a Ókean, prapůvod bohů, ...“¹³

Ókeanos je Homérem popisován jako horizont smyslově viditelného světa, který lemuje celou strukturu světa. Ókeanos je proud, také můžeme nalézt označení řeka, která obtéká a tvoří hranici celé struktury, v níž se odehrává život.¹⁴ Nebe je uváděno jako polokoule, tvořená z pevného materiálu, překrývající plochou Zemí. Mezeru nacházející se mezi Nebem a Zemí včetně mraků vyplňuje mlha. Země sahá pod svým povrchem až do Tartaru. V Tartaru, nejhlubší části Země, se nacházejí zemské

¹¹ Kratochvíl, Od mýtu k logu, s. 65

¹² Homér, Ílias, XIV, s. 326-327, překlad 1934

¹³ Homér, Ílias, XIV, s. 327, překlad 1934

¹⁴ Kratochvíl, Od mýtu k logu, s. 68

kořeny.¹⁵ Popis Tartaru nám následně po Homérovi více přibližuje Hésiodos ve své Theogonii:

*„Tartaros je obehnán bronzovou ohradou; okolo jeho jícnu se ve třech vrstvách rozlévá Noc; a nahoře tkví kořeny Země a neúrodného moře.“*¹⁶

Ale oproti Hésiodovi nám Homér v Íliadě dokládá popis, a to konkrétně v VIII. zpěvu, který se zaměřuje na Tartaros o něco hlouběji, než jak jej popisuje Hésidos. V uvedeném zpěvu Kronovec, vládce blesků, svolá na Olympu schůzi Bohů a přibližuje podobu Tartaru:

*„... a v chmurný Tartar ho svrhnu, v nesmírnou hloub, kdež propasti tůň jest nejhlubší ze všech. Tam jest bronzový práh, tam zavřená železná brána, v také pod Hádem hloubi, jak vysoko nad zemí nebe...“*¹⁷

Nebe Homér ve svém popisu připodobňuje do tvaru polokoule a zdá se být neproniknutelné. To je myšlenka, na kterou následně naváže Anaximenés či Empedoklés, kteří popisují ve svých kosmogoniích Nebe jako něco tuhého a podobného ledu.¹⁸ To si přiblížíme v kapitole o Anaximenových nebeských tělesech, kde uvidíme, že Anaximenés nebe považuje za pevnou nebeskou klenbu.

V Íliadě ve zpěvu XV Homér rozděluje svět na tři vrstvy. Samotnou koncepci Nebe, která tvarem má být pevná a neproniknutelná, nám ovšem komplikuje představa hory Olympu, sídla bohů, jež vyčnívala do Nebe. Neboť jak se můžeme dočíst v Íliadě ve zpěvu XV, Homér zde Olymp popisuje jako vyčnívající do Nebe. To souvisí s jeho rozdělením světa na tři vrstvy, pro Háda podsvětí, pro Poseidona moře a pro Dia nebesa, kdy sídlo Dia a ostatních bohů se nachází právě na hoře Olympu, v mracích.¹⁹ Íliada je pro nás důležitá i pokud jde o popis Ókeanu. Že je Ókeanos vnímán jako řeka obtékající okraje země, byla velmi rozšířená představa. Homér přímo neříká, jak přesně obtéká Zemi. Ale to, že je kruhový, můžeme odvodit od připodobnění k Achillově štítu, který je kruhovitý.

*„Velký a pevný štít bůh vyráběl ze všeho nejdřív, kruhem jej uměle robil...“*²⁰

¹⁵ KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s. 20

¹⁶ KRS, Hésiodos, Theog. 726

¹⁷ Homér, Ílias, VIII, s. 170, překlad 1934

¹⁸ KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s.23

¹⁹ Homér, Ílias, XV, s. 347, překlad 1934

²⁰ Homér, Ílias, XVIII, s. 447, překlad 1934

V Íliadě můžeme najít zcela jasný a konkrétní popis Achillova kruhového štítu, včetně Ókeanu, jako okraje onoho kruhu.

*„Silný a velký proud tak vytvořil Ókeanův kolem krajního lemu, kol dokola pevného štítu.“*²¹

Achillův štít má znázorňovat kruhovou zemi, kterou na jejím okraji obtéká proud Ókeanu. V Odyssei u Homéra pak můžeme najít další popis týkající se Ókeanu. Kirké zde informuje Odyssea o tom, co najde na druhém břehu Ókeanu, pokud jej přepluje.

*„To znamená explicitně dvě věci: 1) že Země tvoří širší kosmografický rámec než oceán, který je v Zemi obsažen jako v nádobě; 2) že se tam nebeská klenba kloní ke kruhovému okraji univerza.“*²²

Oceán, Ókeanos, máme definován jako kruhovou řeku, která obtéká zemi a zcela nám nestanovuje okraj země, naopak nám říká, že se za ní nachází „druhý břeh“. I přes tento odkaz v Odyssei se zdá být vesmír ukončený v čase i prostoru. Neboť pořád máme od Homéra tvrzení ohledně uzavřenosti kulatého vesmíru.²³

Pokud se vrátíme k popisu Achillova štítu, který máme popsáný v Íliadě, tak uvidíme, jak Homér svět strukturuje. Země je vyobrazena uprostřed, dále se nachází klenba nebe se Sluncem, Lunou, hvězdami a mořem. Scény na Achillově štítu nám ilustrují jeho představu posloupnosti sfér až k okraji Země. Celý lidský život, vyobrazuje v protikladech, postupně ho směřuje k onomu „kraji“. Na první úroveň je postavena lidská dimenze zobrazující proti sobě města v míru a válce.

*„Ve druhém pruhu je venkovský život v práci i radosti, v protikladech setí a žní, ve vztahu lidství a přírody, v tanci chlapců a dívek.“*²⁴

Následující úroveň štítu vyobrazuje obřadní tanec v protikladu k nebezpečí přírody v podobě lvů přepadajících stádo. A nakonec právě poslední část Achillova štítu je popsána jako „*silný velký proud Ókeanův*“.²⁵ Sám Ókean dává strukturu a dynamiku lidským protikladům, které z něj vyvstávají.²⁶

Odhlédneme-li od výkladu Ókeanu, jako Homérova popisu světa na Achillově štítu, můžeme

²¹ Homér, Ílias, XVIII, s. 452, překlad 1934

²² EXNER, Milan. Předfilosofické modely vesmíru. [Http://www.milanexner.cz](http://www.milanexner.cz) [online]

²³ Tamtéž

²⁴ Kratochvíl, Od mýtu k logu, 1994, s. 68

²⁵ Kratochvíl, Homér, Ílias, XVIII, 608

²⁶ Kratochvíl, Od mýtu k logu, s. 67

se setkat s ojedinělým výkladem původu bohů. Ten můžeme spatřit u Homéra v Íliadě v pasážích z Olympu, nicméně tyto pasáže jsou jediné zmínky u Homéra, naznačující kosmogonický obsah.²⁷

*„Neboť se půjdu podívat, abych spatřila hranici úrodné Země, Ókeana, který zplodil bohy, a matku Téthys...“*²⁸

*„Jiného z věčných bohů bych snadno mohl uspat, i proud řeky Ókeana, který zplodil vše; jen k Diovi bych se nemohl přiblížit a uspat jej, leda že by mi to on sám přikázal.“*²⁹

Výše zmíněný božský výklad Ókeanu, může být považován za pouhé básnické rozšíření a byl užit ve významu vody jako zdroje života. Neboť krom těchto dvou konkrétních pasáží, nenajdeme jiné zmínky, které by představě Ókeanu dávala božskou podstatu. Nicméně minimálně u výkladu Platóna i Aristotela se můžeme setkat s tím, že spatřovali v božském výkladu Ókeanu kosmologickou relevanci. U Platóna si nemůžeme být jisti vážností slov ohledně božské podstaty výkladu Ókeanu, avšak u Aristotela je již vážnost zmíněné myšlenky zřejmější, protože nám ve svém zlomku v knize Metafyzika explicitně označuje Ókeanos a Téthys jako příčinu vzniku v souvislosti s bohy.

*„A někteří se dokonce domnívají, že prastarší básníci, kteří dávno před nynějším pokolením jako první vykládali o bozích, smýšleli o přirozenosti věcí právě tak (jako Thalés). Tito básníci totiž učinili Ókeana a Téthys rodiči vzniku, a vodu, kterou sami nazývali Styx, učinili tím, na co přísahají bohové; neboť to nejváženější je to nejstarší a to, na co se přísahá, je právě to nejváženější.“*³⁰

Aristotelés následně svým výkladem ovlivnil pozdní středověk svým přesvědčením, že Ókeanos a Téthys jsou představitelé rané kosmologie, tedy, že vše z nich vzniká.³¹

Kosmologický význam Ókeanu můžeme rovněž dále nalést v orfických básních ranějších dob. Tyto úryvky veršů můžeme vidět zmíněné v Platónových zlomcích. Popisuje v nich orfický výklad Ókeanu podobný Hésiodově Theogonii. V rámci orfického pohledu na Ókeanu nám Platón referuje o tom, že Ókeanos a Téthys jsou první antropomorfizovaný pár; tedy pár, který připodobňuje lidem, jenž je rodičem Titánů.³²

²⁷ KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s. 26

²⁸ KRS, Homér, Il. XIV, 200

²⁹ KRS, Homér, Il. XIV, 244

³⁰ KRS, Aristotelés, Met. I,3,983b27 (DK 1 B 10,)

³¹ KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s. 27-28

³² KRS, předsokratovští filosofové, 2004, s. 29

„... jak opět praví Homér: „Ókeana, který zplodil bohy“ a „matku Téthys“, a myslím, že Hésiodos také. I Orfeus někde říká: „překrásné plynoucí Ókeanos se jako první oženil, ten, který pojal za choť Téthys, svou sestru ze stejné matky.“³³

Matkou je zde myšlena Gáia, čímž, jak jsem již zmínila, se tento výklad příliš neodlišuje od výkladu kosmogonie u Hésioda. Nicméně kromě již zmíněných zlomků, které jsou ovšem nejstaršími texty, popisující první počátky světa, nemáme žádné další doklady o tom, že by v Řecku bylo učení a pojímání Ókeanu jako první kosmogonie.³⁴

Když se dále zaměříme na pojem Nyx neboli Noc, ojedinělou zmínku o ní nalezneme pouze v jediném Homérově úryvku z epizody Oklamání Dia, popisovanou Hypnosem:

„... a byl by mě (Zeus) hodil z aitheru do moře a nikdo by mě už neviděl, kdyby mně nebyla spasila Noc, krotitelka bohů i lidí; k ní jsem se utekl a Zeus ustal, třebaže byl plný hněvu; neboť se ostýchal učinit něco, co by rychlé Noci nebylo milé.“³⁵

Noc je ukázána jako představa zvláštní moci, je tedy bohyně. Konkrétně s představou Noci pracuje a popisuje ji jako součást svého výkladu Hésiodos, který ji staví do prvního stádia vzniku kosmu,³⁶ čemuž se budeme věnovat v samostatné kapitole.

2.2 Hésiodos a Chaos

Dalším důležitým myslitelem, jenž se zabýval vznikem kosmu, je Hésiodos.

„Hésiodova Theogonie představuje nejstarší zachovaný větší pokus o uspořádání protikladných božských vztahů. ... Ale současně představuje i počátek pokusů o uspořádání různorodých starších mýtů, tedy pokusů typických pro mytology 7. a 6. st. př. n. l.“³⁷

Hésiodos považuje za místo vzniku universa Chaos. Chaos považuje za „prvotní prázdno“, které vzniklo samo před jakýmkoli jiným jsoucнем. Před tímto „prvním prázdнем“ neexistují ještě

³³ KRS, Platón Crat. 402 B (DK B 2)

³⁴ KRS, předsokratovští filosofové, 2004, s. 29-30

³⁵ KRS, Homér, Il. XIV, 258

³⁶ KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s. 30-31

³⁷ Kratochvíl, Od mýtu k logu, s. 73

žádné bytosti, ani nebeská tělesa. „Chaos“ v Hésiodově pojetí není myšlen jako bůh, ale je protikladem a předchůdcem kosmu, který vznikl svým rozevřením.³⁸

Prvním jsoucnem a zároveň tělesem zrozeným z Chaosu byla bohyně Gáia, matka Země, která vznikla z Chaosu a Éros, neboli Touha.³⁹ Ze Země se poté rodí Nebe, jenž vzniklo jako zrcadlový protějšek Země. Nebe v Hésiodově koncepci funguje jako prostor oddělující vesmír od toho, „v čem se rozevřel“. Následujícím bohům a kosmickým tělesům je připisován vznik na základě tohoto oddělení od původního Chaosu, tedy vznik z těla Země. Dalším kosmickým tělesem, které se „zrodí“ bude již zmíněný Úranos, Nebe, z něhož vzešli Titáni. Za Nebeským prostorem, kde zůstává vnější oddělená strana kosmu, se nachází to „něco“, co zde původně bylo. Předpokládá se tím, že původní Chaos se stále nachází na hranicích kosmu, který na konci první kosmotvorby získává podobu koule.⁴⁰

Z Hésiodovy Theogonie můžeme určit následující posloupnost, která určuje postupný vznik kosmických složek; a to od počátečních stádií vzniku, až po vznik antropomorfních Titánů:

„Jako první ze všeho se zrodil Chaos, potom Gaia (Země) s širokou hrudí, navždy pevné sídlo všech věcí, a mlžný Tartaros v prohlubni Země s širokými cestami, a Eros, který je nejkrásnější z nesmrtelných bohů, uvolňovatel údů, jenž si podmaňuje mysl i rozvážnou vůli v prsou všech bohů i lidí. Z Chaosu se zrodili Erebos a černá Noc; a z Noci zase vzešel Aithér a Den, které Noc počala a porodila, když se v lásce spojila s Erebem. A Gaia nejprve zrodila hvězdného Úrana (Nebe), sobě rovného, takže ji celou dokola zakryl, aby byl navždy pevným sídlem všech blažených bohů. Pak zrodila vysoké hory, rozkošný domov božských Nymf, které bydlí v lesnatých horách; zrodila neplodné moře dmoucí se vlnami, Pontos, a to bez toužebné lásky; a potom, když ulehla s Úranem, porodila Ókeana s hlubokými víry, dále Koia, Kria, Hyperiona a Iapeta...“⁴¹

Hésiodovy tři generace bohů nám přinášejí první popis vztahů mezi bohy. První, generace Gáii a Úrana, je protikladem v rámci mimolidské kosmické struktury, jenž je popisována až zpětně. Je rámcem všeho následujícího. Druhá generace Krona a Rhey je strukturou časovou a odpovídá dimenzi přirozeného lidského života. Třetí generace, založená Diem a Hérou, je strukturou již aktuálního povědomí, které odkrývá další bohy. Toto Hésiodovo rozvrstvení a strukturování bohů v čase

³⁸ Exner, Předplatónské modely vesmíru, s. 35

³⁹ Kratochvíl, Od mýtu k logu, s. 73-74

⁴⁰ Exner, Předplatónské modely vesmíru, s. 35-36

⁴¹ KRS, Hésiodos, Theog. 116 nn

do odlišených generací nám však narušuje do té doby poetický charakter mýtu božských sil a vede nás k tomu, že můžeme sledovat jeho myšlení jako předchůdce filosofie.⁴²

3. Anaximenovi milétské předchůdci

První nemytologické pokusy vykládající vznik a povahu celého světa se objevily v Iónii, kde v té době, tedy zhruba 7.-6. st. př. Kr., docházelo ke spojení kultur, ale rovněž i tradic sahající až po Homéra. Všichni milétské filosofové Thalés, Anaximandros a Anaximenés pracovali s myšlenkou, že na počátku vzniku je jediná prvotní látka, což se stalo důležitým krokem k jejich výkladu světa. Nicméně od tohoto přístupu bylo následně po ukončení „milétské“ éry odstoupeno.⁴³

3.1 Thalés z Milétu

Na myšlenky a struktury pojednávající o vzniku kosmu naváže výkladem, že před vznikem vesmíru neexistoval náš svět, ale existovalo „něco“. Ono neurčité „něco“ Thalés spatřuje ve vodě, kterou považuje za počátek života. Thalétovo zkoumání je počátkem dějin evropského pojetí vědy. V jeho myšlení můžeme nalézt předěl mezi řeckým a východoevropským pojmáním světa.⁴⁴ Dále ale o Thalétových spisech příliš nevíme. Dochovalo se jen pár úryvků, které nám blíže ukazují, čím se Thalés mohl zabývat, ale ne u všech si můžeme být jisti historickou přesností.

„Thalés podle tradice jako první pro Řeky objevil zkoumání přírody. Měl sice mnoho předchůdců, jak se domníval i Theofrastos, ale vynikl do té míry, že zastínil všechny, kdo byli před ním. Nezanechal prý žádné spisy s výjimkou takzvané Příručky hvězdářství pro mořeplavce.“⁴⁵

Simplikios nám zde uvádí, že Thalés měl mnoho předchůdců. Ovšem při zkoumání jeho způsob myšlení i jeho otevřených otázek po počátku světa v podobě jedné „látky“ se před ním samým nikdo v této souvislosti nezmiňuje. Na Thaléta nás odkazuje i Aristotelés ve své Metafyzice. Staví jej přímo do pozice filosofů, jež jsou známí pro svou hlavní látkovou příčinu:

„Z těch, kdo jako první začali filosofovat, se většina domnívala, že pouze příčiny v podobě

⁴² Kratochvíl, Od mýtu k logu, s. 74-75

⁴³ KRS, Předsokratovští myslitelé, 2004, s. 99

⁴⁴ Kratochvíl, Od mýtu k logu, s. 130

⁴⁵ KRS, Simplicios, In Arist. Phys. 23,229 Diels (DK 11 B 1)

látky jsou příčinami všeho. Neboť z čeho všechna jsoucna jsou a z čeho jako prvního vznikají a do čeho nakonec zanikají, zatímco substance trvá a mění se pouze její stavy, o tom říkají, že je to prvek a počátek jsoucna... Thalés, od něhož pochází tento způsob filosofie, tvrdí, že je to voda (proto také prohlásil, že Země je na vodě). Tuto domněnku možná pojal, když pozoroval, že výživa všeho je vlhká a že samo teplo vzniká z vlhka a vlhkem žije. Proto tedy pojal tuto domněnku a také proto, že semena všeho mají vlhkou přirozenost a že přirozeným počátkem vlhkých věcí je voda.“⁴⁶

Aristotelés tak postavil Thaléta na počátek filosofie, která hledá počátek všeho v látce. A jako jedna z mála věcí, o které jsme si u Thaléta jisti je, že onou počáteční látkou, a tedy i příčinou života, pro něj byla voda.⁴⁷ Obdobně je Aristotelés jeden z mála, který přináší zprávu o tom, jak si Thalés představoval kosmos. To můžeme najít v jeho knize O Nebi.

„Jiní tvrdí, že Země spočívá na vodě. Neboť toto je nejstarší výklad, který k nám došel. Tvrdí se, že jej podal Thalés z Milétu, podle něhož Země spočívá na místě, protože je plovoucí, podobně jako dřevo nebo jiné takové věci; neboť žádná taková věc svou přirozeností nespočívá na vzduchu, ale na vodě – jako by se týž výklad nemusel platit pro Zemi i pro vodu, která Zemi nese.“⁴⁸

Tento zlomek nám přináší pravděpodobně jedinou informaci ohledně toho, jak se Thalés představoval vodu jako „arché“, a to pouze v jediném ohledu, že totiž na ní plove Země.⁴⁹

3.2 Anaximandros z Milétu

Thalétův nástupce a žák Anaximandros označí svůj prvotní počátek vzniku za „apeiron“. Apeiron je považován za „něco“, co zde bylo už na začátku a z čeho pak následně vznikají světy. Ale již před ním Hésiodos pracuje s formou, která předchází kosmu, a to je již zmiňovaný chaos.⁵⁰ Anaximandrův apeiron znamená přímo „neohraničenost“, která zakládá celý jeho vesmír.⁵¹ Anaximandros první použil pojem počátek, ovšem přímo termín apeiron známe až od Aristotela, který se věnuje výkladu Anaximandorva apeironu ve své knize Fyzika.

⁴⁶ KRS, Aristotelés, Met. I,3,983b6 (DK 11 A 12)

⁴⁷ Kratochvíl, Od mýtu k logu, s. 133-135

⁴⁸ KRS, Aristotelés, De caelo, II,13,294a28 (DK 11 A 14)

⁴⁹ KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s. 118

⁵⁰ Exner, Předplatónské modely vesmíru, s. 18

⁵¹ Exner, Předplatónské modely vesmíru, s. 48

O Anaximandrově apeironu se můžeme dočíst ve zlomcích, které se dochovaly u Simplicia, a které vykládají část původního referátu od Theofrasta:

*„Jeden z těch, kdo říkají, že je jeden prvek pohyblivý a nekonečný, Anaximandros, syn Praxiadův, který byl Thalétovým nástupcem a žákem, řekl, že počátkem a prvkem všech věcí je apeiron, nekonečné nebo nekonečné, a jako první zavedl toto jméno pro počátek. Říká, že to není ani voda, ani nic jiného z takzvaných prvků, nýbrž jakási jiná neomezená přirozenost, z níž vznikají všechny vesmíry a světy v nich. A z čeho pochází vznikání jsoucích věcí, do toho směřuje také jejich zanikání podle nutnosti; neboť si navzájem platí pokutu a odplatu za bezpráví podle pořádku času...“*⁵²

*„... Nevykládá vznik věcí proměnou živlů, nýbrž tím, že se věčným pohybem vylučují protivy.“*⁵³

*„... zdá se, že onen počátek vše objímá a vše řídí, jak tvrdí ti, kdo neuznávají jiné příčiny vedle neomezeného..., a to je božské, neboť je nesmrtelné a nehynoucí, jak praví Anaximandros.“*⁵⁴

*„Pravil, že neomezené je věčné a nestárnoucí a že obsahuje všechny světy.“*⁵⁵

Tyto výše uvedené zlomky nám přinášejí zřejmě nejrozsáhlejší shrnutí představy Anaximandrový generativní látky. Jak můžeme vidět, Anaximandros měl oproti svému nástupci Anaximenovi v základu kosmogonie působení protikladů. Nicméně pořad jeho „apeiron“ je v základu postaven i mimo tyto protiklady. Anaximandros má apeiron jako poslední ontologickou úroveň. Jeho základní představa je konkrétní a určitá. Oproti tomu jako prostorový útvar je „neomezený“. Nakonec i nekonečnost času nebo také věčnost se odráží v Anaximandrově myšlence nekonečného vesmíru.⁵⁶ Dále vidíme, že Anaximandros svůj počátek, tedy „apeiron“ staví do „božské“ pozice, vedle toho se nacházejí věci, které jsou v symetrii vznikání a zanikání, k tomuto koloběhu dodává určení „podle nutnosti“, což by se mohlo rovněž přeložit jako „jak je zapotřebí“. Celá tato koncepce symetrie a s tím spojené nutnosti, je považována přímo za odkaz na citaci Anaximandra.⁵⁷

V Theofrastově zlomcích můžeme rovněž najít domněnku, že Anaximandros považoval,

⁵² KRS, Simplicios, In Arist. Phys. 24,13 (DK 12 A 9)

⁵³ Svoboda, Simplicios, zl. A 9 a B 1

⁵⁴ Svoboda, Aristotelés, zl. A 15 a B 3

⁵⁵ Svoboda, Hippolytos, zl. A11 a B 2

⁵⁶ Exner, Předplatónské modely vesmíru, 2005, s. 54-55

⁵⁷ Kratochvíl, Od mýtu k logu, 1994, s. 142

vesmír nebo spíše množství vesmírů za nekonečné co se počtu týká, a že skrz ně prochází ona nekonečná přirozenost.⁵⁸

„Avšak nekonečné těleso nemůže být ani jedno a jednoduché, ať už by jím bylo, jak říkají někteří, to, co je mimo prvky a z čeho tyto prvky odvozují, nebo prostě jeden z prvků. Neboť existují lidé, kteří to, co je mimo prvky, činí nekonečnem, a nikoli vzduch nebo vodu, aby nekonečno některého z prvků nezničilo ty ostatní; neboť prvky jsou vůči sobě navzájem protikladné, např. vzduch je chladný, voda vlhká a oheň horký, a kdyby jeden z nich byl nekonečný, ostatní by již byly zničeny.“⁵⁹

Jak Aristotelés uvádí, první nekonečná substance může být považována za počátek všech dalších věcí, ale sama jako taková je postavena „mimo prvky“ a ukazuje důležitost rovnováhy u protikladných sil. Protiklady hrály u Anaximandra důležitou roli. Za hlavní pak považoval protiklad tepla a chladu.⁶⁰

Theofrastos viděl podobu mezi Anaximandrem a Anaximenem. Ve své práci oběma myslitelům připisuje názor, že neohraničeno či neomezeno se vyznačuje věčným pohybem, a v případě obou myslitelů je nekonečno příčinou vzniku světů.⁶¹ I pro Anaximena bylo neomezené věčné, „božské“ a „životadárné“, ale proti Anaximandrovi, jenž měl za počátek neurčitý apeiron, připsal té neurčitosti jakousi konkrétní podobu vzduchu. Nicméně i u ní můžeme polemizovat, zda se skutečně jedná o konkrétní představu. Neboť v následující kapitolách uvidíme, že Anaximenés rozlišuje mnoho podob vzduchu.

Anaximenés následně redefinuje počátek z něčeho pouze neomezeného na již konkrétní látku, vzduch. Rozsáhlejší informaci ohledně Anaximenovy představy vzduchu nám přináší především Pseudo-Plútarchos.

„Anaximenés prý řekl, že počátkem veškerenstva je vzduch, a ten že je bezmezný co do velikosti, je však určený jeho kvalitami. Všechno se rodí podle jeho zhušťování a zase zředování. Pohyb existuje od věčnosti. Říká, že kontrakcí vzduchu vznikla nejprve velmi plochá Země. Proto také dává smysl, že je nadnášena vzduchem. Slunce, Měsíc a ostatní hvězdy mají počátek svého vzniku ze Země. Opravdu tedy tvrdí, že Slunce je Zemí a že nabývá dostatečné teploty svým prudkým

⁵⁸ KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s. 142

⁵⁹ KRS, Aristotelés, Phys. III,5,204b22

⁶⁰ KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s. 148-155

⁶¹ KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s. 164

pohybem.“⁶²

Pseudo-Plútarchův zlomek nám dále doplňuje Hippolytos popisem hvězd.

*„Hvězdy vznikají ze Země tím, že z ní vystupuje vláha, jejímž zřetováním vzniká oheň, a z ohně, který je ve výši, se slučují hvězdy. V oblasti hvězd jsou však i zemité přirozenosti, pohybující se společně s nimi v kruhu.“*⁶³

Tímto popisem vzniku světa a nebeských těles se Anaximenés odlišuje od svého předchůdce Anaximandra. Oba sice mají jako prvotní počátek a důvod vzniku věci “neomezeno”, nicméně na rozdíl od Anaximena, který do počátku světa určil přímo konkrétně neomezený vzduch, Anaximandros považoval tento počátek všeho, a tedy i světa, právě za „apeiron“, tedy “neomezeno” jako takové. Neomezeno se tak u Anaximena posunulo na konkrétní neomezený vzduch. Aristotelés ve svém díle *Metafyzika* uvádí příčiny vzniku, které sám rozlišuje; příčinu tvarovou, látkovou, účinnou a účelovou.⁶⁴ Tím navazuje na své předchůdce, kteří sami měli v počátku jisté příčiny či principy. Zároveň však můžeme vidět, že tyto myslitele kritizuje za to, že rozlišovali počátky pouze v podobě látky. Je překvapující, že mezi ně neuvádí Anaximandra, ale například ani Xenofana, jemuž je připisován prvotní princip v podobě země. Samotnou spojitost Anaximena s jedinou počáteční látkou ve formě vzduchu uvádí pouze v jednom zlomku, kde jej ale spojuje ještě s Diogenem z Apollónie.⁶⁵

*„Anaximenés a Diogenés pokládají vzduch za dřívější než vodu a považují ho za nejvlastnější počátek jednoduchých jsoucen.“*⁶⁶

Uvedený Aristotelův zlomek je výjimečný v tom, že jako jediný přímo jmenovitě zmiňuje Anaximena v souvislosti s počátečními principy.⁶⁷ Dále už Anaximenovo jméno najdeme u Aristotela pouze ve zlomcích týkající se popisu kosmologie či zemětřesení.⁶⁸

Jak můžeme vidět, Anaximenés počáteční látkou svým způsobem navázal na Anaximandra. Základní Anaximenova látka, tedy „apeiros aer“, neomezený či neohraničený vzduch, jak jej sám

⁶² Kočandrle, Pseudo-Plútarchos, Strom. 3 = DK 13 A 6

⁶³ Kočandrle, Hippolytos, Ref. I,7,5, Marcovich = DK 13 A 7

⁶⁴ Kočandrle, Aristotelés, Met. I,3,983a26-32

⁶⁵ Kočandrle, Anaximenés z Milétu, 2014, s.74-75

⁶⁶ KRS, Aristotelés, Met. I,3,984a5 (DK 13 A 4)

⁶⁷ KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s. 186-187

⁶⁸ Kočandrle, Anaximenés z Milétu, 2014, s. 75

označil, patrně představovala podobu, jenž udávala diferencovanost světa. Tím se však posunul od Anaximandra, který onu látku měl neurčitou a pouze neohraničenou co do prostoru. Anaximenés pak nahradil jeho neohraničenost vzduchem, který obklopoval všechny věci.⁶⁹

4. Anaximenés: neohraničený vzduch

„Anaximenés ... pravil, že počátkem je neomezený vzduch, že z něho povstává, co je, co bylo a co bude, bozi i božské věci a že ostatní povstává z jeho potomstva. A podoba vzduchu je takováto: když je zcela stejnoměrný, je neviditelný, ale ukazuje se působením chladu, tepla, vlhka a pohybu. A je prý neustále v pohybu; neboť věci, které se mění, se mění pouze tehdy, jsou-li v pohybu. Jestliže se zhušťuje nebo zředňuje, jeví se různě: když se rozptyluje v cosi jemnějšího, stává se ohněm, větry jsou naopak zhuštěným vzduchem a oblak ze vzduchu vzniká stlačením; dojde-li k jeho ještě většímu zhuštění, stává se vodou, je-li zhuštěn ještě o něco víc, zemí, a je-li už hustý natolik, že nemůže být hustší, stávají se z něho kameny. Z toho plyne, že nejdůležitějšími složkami vznikání jsou protiklady, teplé a chladné.“⁷⁰

Anaximenés tedy považuje vzduch za počátek všech těles, základní pralátku, kdy bez jeho následných proměn a “potomků” by nic nevzniklo. Nejdůležitějšími proměnami se poté stalo zředování a zhušťování vzduchu, které dalo vzniknout všemu, včetně živlů i samotných nebeských těles.

Simplikios ve svých zlomcích o Anaximenovi nehovoří o vzduchu jako o počátku, ale přímo jako o jakési základní přirozenosti, která se odlišuje od všeho ostatního svou bezmezností, ale zároveň tím, že je „určitá“ a tedy konkrétní, ji pojmenovává jako bezmezný či právě neohraničený vzduch.⁷¹ Otázkou však zůstává Anaximenova koncepce a samotné porozumění vzduchu. Zastával názor, že všechny věci obklopuje „vitr (či dech) a vzduch“ a že mezi těmito pojmy je určitá souvislost. Můžeme se domnívat, že Anaximenés uváděl předpoklad, že mezi neohraničeným, životadárným, vše obklopujícím vzduchem a dechem jako duší existuje souvislost. Vzduch, považován za dech, pak byl brán jako „něco“, co existuje, dává život a pohyb všemu, ale je neviditelné. Právě až pohyb způsobuje, že umožňuje jeho zjevnost ve svých proměnách. To je důležitým odlišením, které Anaximenés udává

⁶⁹ KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s 187-188

⁷⁰ KRS, Hippolytos, Ref. I,7,1, (DK 13 A 7)

⁷¹ Kočandrle, Srov. KRS, 2004, s. 187

v odlišení od atmosférického vzduchu, který se nijak neprojevuje.⁷²

Hlavní proměny vzduchu, jimiž se projevuje a stává viditelným v důsledku zhušťování a zředování, byly nejspíše odvozeny z explicitního pozorování přírodních jevů. Tím se Anaximenés lišil od svých předchůdců, neboť jako první tyto jevy objasňoval na základě proměny pouze jedné látky.⁷³ Anaximenův neohraničený vzduch představuje oživující princip, podobný duši.⁷⁴ Vzhledem ke srovnání kosmického vzduchu a dechu jako „životadárnému“ vzduchu mohl Anaximenés pokládat vzduch za dech světa, jako věčný, božský zdroj, jenž je příčinou všeho života v něm.⁷⁵

„Anaximenés učil, že vzduch je bohem.“⁷⁶

Zde musíme opatrně brát v potaz, že Anaximenés sice přisoudil vzduchu božskost, ale ne takovou, jako měli antropomorfní bohové sídlící na Olympu. Sám Anaximenés přináší následně myšlenku bohů, kteří ovšem jsou stvořeni právě z onoho božského vzduchu. Vzduch je tak pro Anaximena božštější než samotní bohové, neboť veškeré ovlivňování a proměny světa jsou přisuzovány „božskému“, neomezenému vzduchu.⁷⁷ Samostatné otázce bohů se ještě budu věnovat.

Aetios doplňuje vysvětlení Anaximena pro výběr vzduchu jako základního principu, a to přímo údajnou Anaximenovou citací:

„Anaximenés ... prohlásil, vzduch za počátek jsoucna, neboť z něho vše vzniká a do něho se zase rozkládá. „Jako naše duše,“ praví, „jsouc vzduchem nám vládne, tak dech a vzduch objímá celý svět.“⁷⁸

Touto svou myšlenkou o věčném pohybu a životadárnosti vzduchu může Anaximenés navazovat i na svého předchůdce Thaléta, který rovněž zastával názor, že pohyblivost udává život. Neboť sám považoval vodu za živou, právě protože se pohybovala. Zmíněnou myšlenku u Anaximena Theofrastos formuluje jako „věčný pohyb.“⁷⁹

⁷² KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s 187-188

⁷³ KRS, Srv. Simplicios, in Arist. Phys. 149,32 (DK 13 A 5)

⁷⁴ Exner, Předplatónské modely světa, s. 74

⁷⁵ KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s. 189

⁷⁶ Svoboda, Zl. A 10 z Aetia

⁷⁷ Exner, Předplatónské modely světa, s. 75

⁷⁸ Svoboda, Zl. B 2 z Aetia

⁷⁹ KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s. 189-190

Anaximenés se řadí mezi monisty, a právě jím zastávaný názor na jediný prvek dávající schopnost vzniku všeho ostatního, nám nejlépe ukazuje monistický názor. Neboť veškeré projevy vzduchu, zhušťování, zředování a jeho následné proměny až po tělesa jsou pouze momentálním stavem onoho vzduchu. Anaximenovo zkoumání jednoho počátku a jeho proměn může vést ke snaze nalézt přirozené vysvětlení jevů v přírodě, a to včetně zakládání první kosmologické fáze.⁸⁰

Důkaz o tom, jak Anaximenés popisuje zjevnost samotného vzduchu na základě oněch proměn, nám přibližuje Hippolytův zlomek:

„Podoba vzduchu je takováto: když je naprosto stejný, je pro zrak nezjevný. Stává se však zjevným díky chladu a teplu, i díky vláze a pohybu.“⁸¹

5. Zhušťování a přeměna substančních látek

Jak jsem již zmínila v kapitole Anaximenovi miléšští předchůdci, Anaximandros vysvětloval vznik věcí na základě proměn protikladů. Na těch následně ukazuje, že pokud mezi sebou přecházejí a mísí se, nemohou být samostatně pokládány za přirozenost.

„Protiklady pak jsou: teplé, chladné; suché, vlhké; a ostatní.“⁸²

Anaximenés následně rovněž považuje výměnu protikladů za důležitou. Proměny protikladů se stanou základem pro vznik věcí na základě proměn onoho neomezeného vzduchu.⁸³ Jak dále uvidíme v Anaximenově kosmogonii je Země první vzniklé těleso a její vznik je spjat s prvopočátečním zhuštěním vzduchu. Ostatní tělesa vznikají až následně po ní a jsou svým vznikem se Zemí svázána. Blíže se nebeským tělesům budeme věnovat v samostatné kapitole.

Z Plútarchova zlomku můžeme usuzovat, že měl přístup k původnímu textu Anaximena. Uvádí v něm, jak v důsledku změn vzduchu vznikají protikladné hodnoty teplého a chladného vzduchu, a jaké konkrétní proměny vzduchu jsou k tomu potřeba.

„... anebo stejně tak, jako kdysi soudil Anaximenés, nepřenecháme teplo ani chladno

⁸⁰ Kočandrle, Srov. Duhren, N. Ch., 2013, s. 329-331; Guthrie, W. K. C., 1962, s. 127; West, M. L., 1971, s. 101; Wohrle, G., 1993, s. 12-13

⁸¹ Kočandrle, Hippolytos, Ref. I,7,2, Marcovich = DK 13 A 7

⁸² Kočandrle, Simplicios, In Arist. Phys. 150,24 = DK 12 B 1

⁸³ Kočandrle, Srov. KRS, 2004, s. 191; Wohrle, G., 1993, s. 62

substanci, nýbrž považujeme je za obecné stavy látky, které jsou důsledkem změn; tvrdí totiž, že stlačovaná a zhušťovaná látka je chladem, kdežto řidká a „uvolněná“ je teplem. Proto prý se neříká nevhodně, že člověk vypouští z úst teplo i chladno: dech se totiž, je-li rty stlačen a zhuštěn, ochlazuje, a vychází-li z otevřených úst, řidkostí se otepluje...“⁸⁴

Plútarchos zde vychází z Pseudo-Aristotelova textu, který ale zároveň může být založen na originálu od samotného Anaximena.⁸⁵ Anaximenés tak má popisovat zkušenost, při které pozoroval na základě změny hustoty vzduchu, jak se vzduch proměňuje a stává se tak zdánlivě v důsledku zhušťování chladným a v důsledku zředování teplým. Příklad, jenž popisuje vyfukování vzduchu, je tedy zcela evidentně založen na běžné zkušenosti a je tak občas označován jako nejstarší doložený experiment. Toto vysvětlení je však mylné a může být následně spojováno s procesem plstnatění, o kterém se můžeme domnívat, že s ním byl obeznámen.⁸⁶ Plstnatění s procesem zhušťování souvisí a může tak i nahrazovat kondenzaci vzduchu a ono řidnutí, jež Anaximenés popisuje.⁸⁷ Proces plstnatění jako takový vysvětlím následně v samostatné kapitole.

Uváděný příklad s dechem nás může vést k důkazu důležitosti právě některých proměn vzduchu. Ovšem základní látka, tedy vzduch, zůstává stále základní příčinou procesu. Právě ony proměny, nebo jak také můžeme nalézt pojmenování potomci vzduchu; což je už v dnešní době poměrně zastaralý výraz, který se příliš nepoužívá; vedou k tomu, že se vzduch mění, a nastávají viditelné či nepřímo související proměny, jež ve výsledku vedou ke vzniku věcí.⁸⁸ Neboť jak můžeme pozorovat Anaximenův popis počátku kosmogonie, i zde staví projevy a proměny neomezeného vzduchu, konkrétně zhušťování a zředování, jako důvod vzniku světa.

I Aristotelés nám ve své knize O vzniku a zániku píše o důležitosti proměn vzduchu, kdy podle něj mělo být vysvětlování vzniku založeno právě na zhušťování a zředování.⁸⁹ Jen nám nedokládá žádnou spojitost, že by tuto myšlenku měl převzít právě od Anaximena, pouze ji vztahuje ke všem monistům, za něhož byl právě i Anaximenés považován.

„Vždyť všichni, kteří uznávají jednoduchá tělesa za prvky, uznávají buď jedno takové těleso,

⁸⁴ KRS, Plútarchos, De prim. frig. 7,947f (DK 13 B 1)

⁸⁵ Kočandrle, Srov. Kratochvíl, Z., 1994, s. 160; 2010, s. 307-308; Laale, H. W., 2007, s.

⁸⁶ Kočandrle, Srov. Graham, D. W., 2006, s. 102; Duhrsen, N. Ch., 2013, s. 326; 334-335; Kratochvíl, Z., 1994, s. 161; Laale, H. W., 2007, s. 253

⁸⁷ Kočandrle, Srov. Duhrsen, N. Ch., 2013, s. 327-328; Kratochvíl Z., 2010, s. 308-309

⁸⁸ Srov. KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s. 191; Kočandrle, R., 2014, s. 93-94

⁸⁹ Kočandrle, Barnes, J., 1982, s. 598; Guthrie, W. K. C., 1962, s. 120-121; KRS, 2004, s. 188-189, pozn. 2; McDiarmid, J. B., 1953, s. 143-144; Wohrle, G., 1993, s. 59; Zeller, E., 1923, s. 322

nebo dvě, nebo tři, nebo čtyři; ti pak, kteří uvádějí pouze jedno, vykládají potom vznik ostatních těles zhušťováním a zředováním, a tak dochází k tomu, že uznávají dva počátky, totiž řídké a husté, nebo teplé a chladné; ty jsou tu totiž působícími činiteli, kdežto jeden prvek je jako látka podkladem.“⁹⁰

Základní zmíněné projevy jsou vzduchu vlastní a dochází k nim od věčnosti. Zhušťování Anaximenés uvádí jako stav, který vede od neurčitosti a tím zakládá vznik samotné Země. Onen samotný akt vzníkání a zanikání věcí a jevů ve světě tedy neexistuje, ale jedná se pouze o změny podstaty vzduchu, která je neměnná. Touto koncepcí proměn vykládal dění celého světa.⁹¹ Jeho koncepce vysvětlení vzniku a zániku věcí se často uvádí jako Anaximenův největší přínos do milétského pojetí světa.⁹²

V přirozeném stavu je tedy vzduch stejnoměrný, tedy nevnímátný. Proto jsou i změny a projevy vzduchu důležité, až tím se nám vzduch stává zjevným. Ukazuje se tedy až v případě, že se od něčeho odlišuje.

„Pohybuje se ovšem vždy. Kdyby se totiž nehýbal, nemohlo by se proměňovat to vše, co se proměňuje.“⁹³

Tím jako by Hippolytos udával, že věčný pohyb je důležitý atribut života, kdy v tomto případě i pohyb vzduchu teprve onen do té doby nezjevný vzduch jaksi „oživuje“ a umožňuje jeho působení a zjevení.⁹⁴

Můžeme tedy říct, že zásadní úlohu ve všech proměnách světa vidí Anaximenés především pouze ve zhušťování a zředování původní neměnné, neohrazené látky, vzduchu. Tím navazuje a dále překračuje svého předchůdce Anaximandra, který do své kosmologie stavěl právě protiklady teplé a studené substance, ale původní látku stále ještě neměl konkrétně určenou a popsanou.

V případě Anaximena naproti tomu máme postaven právě onen jeden základní prvek a vznik je připisován proměnám vzduchu. Přesto, jak uvádí Hippolytos, se i u Anaximena jedná o „nejzákladnější protiklady vzníkání“. Ačkoliv dále u Anaximena nově vystupuje důležitost

⁹⁰ Kočandrlé, Aristotelés, De gener. et corr. II, 3,330b7-13

⁹¹ KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s. 191

⁹² Kočandrlé, Srov. Hussey, E., 1997, s. 44

⁹³ Kočandrlé, Hippolytos, Ref. I,7,1-3 – Marcovich = DK 13 A 7

⁹⁴ Kočandrlé, Srov. Kratochvíl, Z., 1994, s. 166; KRS, 2004, s. 189-190; Laale, H. W., 2007, s. 254; Sallis, J., 1999, s. 150-152; Stokes, M. C., 1963, s. 27-28

protikladu řídkého a hustého.⁹⁵ Zhuštný vzduch postavil Anaximenés do počátku vzniku, kdy právě z onoho počátečního zhuštní vznikla Země. O tomto spojení vzduchu v kontextu vzniku Země máme dochovaný text od Pseudo-Plútarcha, který zároveň popisuje i tvar Země podle Anaximena.

*„... a všechny věci vznikají jakýmsi zhušťováním a hned zase zřed'ováním tohoto vzduchu. Pohyb existuje od věčnosti; říká, že když se vzduch stlačoval, vznikla nejprve Země, a to velmi plochá; proto se také, což je pochopitelné, vznáší na vzduchu; a Slunce, Měsíc a zbývající nebeská tělesa mají svůj počátek vzniku ze Země...“*⁹⁶

Nicméně z děl a dochovaných zlomků následných myslitelů cítíme velký význam, který Anaximenés přikládal roli zhušťování a zřed'ování. To můžeme vidět například u již zmíněného Simplikia. Simplikios ve svém zlomku přímo uvádí seznam složek vzniklých na základě proměn vzduchu v závislosti na hustotě vzduchu: „oheň, vzduch, vítr, oblak, voda, země a kameny.“⁹⁷ V těchto složkách se nachází pozvolný přechod proměn a na počátku tohoto přechodu je postaven věčný pohyb. Obdobně jako u Simplikia se setkáváme s takovýmto seznamem složek i u Hippolyta. Hippolytos se pak odlišuje pouze tím, že za věčný pohyb staví právě vzduch, toto spojení Simplikios nemá a věčný pohyb už dále nijak nepopisuje.⁹⁸

6. Plstnatění

To, že se u Anaximena o zhušťování a zřed'ování hovoří jako o významné a důležité proměně, lze nejspíše doložit jeho opakovaným připodobněním k plstnatění. Plstnatění se objevuje u Anaximena již při popisu první fáze kosmogonie. Zhušťování tedy v tomto případě můžeme chápat právě ve smyslu plstnatění.⁹⁹

Zmínku o plstnatění uvádí Pseudo-Plútarchos při popisu Anaximenovy kosmogonie, kdy jej přímo spojuje se vznikem Země. Ve svém popisu Hippolytos používá pojem plstnatění k přirovnání pohybu hvězd kolem Země jako pohybu plstěného klobouku na naší hlavě.¹⁰⁰

⁹⁵ Kočandrle, Srov. Cornford, F. M., 1965, s. 162; Duhrsen, N. Ch., 2013, s. 326; Guthrie, W. K. C., 1962, s. 79; Holscher, U., 1953, s. 266-267; Cherniss, H. F., 1951, s. 325; Kahn, Ch. H., 1960, s. 178; KRS, 2004, s. 156

⁹⁶ KRS, Pseudo-Plútarchos, Strom. 3 = srv. DK 13 A 6

⁹⁷ Kočandrle, Simplikios, In Arist. Phys. 24,26 = DK 13 A 5

⁹⁸ Kočandrle, Srov. Graham, D. W., 2003a, s. 3

⁹⁹ Kočandrle, Srov. Graham, D. W., 2006, s. 46; Holscher, U., 1953, s.414; KRS, 2004, s. 51-59, pozn. 29

¹⁰⁰ Tamtéž

„Říká, že se nebeská tělesa nepohybují pod Zemí, jak se domnívali druzí, nýbrž kolem Země, jako když se kolem naší hlavy točí plstěná čapka...“¹⁰¹

I u Platóna je patrné, že tuhnutí a zředňování staví každé zvlášť a až následně přecházejí tyto procesy jeden ve druhý. Postupně tak popisuje vodu, vzduch, oheň, oblaka a mlhu, přičemž země a kameny celý proces začínají i končí. Celý proces odpovídá pozvolným změnám skupenství. Nemáme ovšem přesně doloženo, zda Platón touto myšlenkou skutečně vychází přímo z Anaximenových textů. Nicméně i tak, tato myšlenka mohla vzniknout na základě pozorování jevů.¹⁰²

„Plstnatění je mechanický proces, kterým se za užití rouna (nezpracované vlny), vody, tlaku a pohybu dosahovalo homogenní struktury látky. Jeden z možných způsobů zhotovení plstě spočíval v položení části zpracované vlny na podložku podobnou koberci. Následně byly navlhčeny a spolu s podložkou stočeny do role, která byla svázána motouzem. Mistr plstář se po roli následně začal procházet a pohupovat. Vahou jeho těla a současně pohybem tak došlo ke zhutnění vlny a zároveň lepšímu prostoupení vláken. Role byla posléze rozvinuta a nyní již spojená a zhutněná vlna v podobě pevné látky vyjmuta. Z jednotlivých částí vláken vlny tak bylo možné vytvořit dostatečně pevný a tvarovatelný materiál. Dodnes se daný způsob užívá pro zpracování produktů z rouna. Kromě vlastního výrobního procesu plstění můžeme v přírodě pozorovat i samovolné plstnatění například u ovcí, když za vyšší teploty a vlhkosti dochází u rouna k tření jednotlivých vláken mezi sebou.“¹⁰³

Ve své době bylo centrum textilní výroby právě v Milétu. Anaximenés tak mohl vycházet z vlastního pozorování procesu, jenž ovlivňuje strukturu a vlastnosti věcí. Anaximenův koncept zhušťování tedy mohl vycházet ze zpracování plstě.¹⁰⁴ Pravdivost tohoto usuzování můžeme odhadovat na základě myšlenky, že informace, které Milétanech máme vycházejí nejčastěji z pozorování reálných věcí, či technologických postupů. Tudíž proces plstění mohl Anaximena inspirovat k použití myšlenky změn zhušťování a uvolňování právě pro popis změn hustoty vzduchu.¹⁰⁵

¹⁰¹ KRS, Hippolytos, Ref. I,7,6 = DK 13 A 7

¹⁰² Kočandrle, Srov. Graham, D. W., 2003a s. 12-13

¹⁰³ Kočandrle, Anaximenés z Milétu, s.120-121, autor děkuje L. Hanzlíkové a R. Hahnovi za osobní konzultaci ve věci zpracování rouna

¹⁰⁴ Kočandrle, srov. Graham, D.W., 2006, s. 46; Holscher, U., 1953 s. 414; KRS, 2004, s. 51-59, pozn. 29

¹⁰⁵ Kočandrle, Srov. Duhren, N. Ch., 2013, s. 328; Graham, D. W., 2003a, s. 16; 2006, s. 280-284; Wohrle, G., 1993, s. 32

7. Božskost vzduchu versus božství bohů

*„Později Anaximénés stanovil, že vzduch je bohem a že se rodí a je bezmezný a nekonečný a stále v pohybu; jako by vzduch bez jakéhokoli tvaru mohl být bohem ... a jako by neprovázela smrtelnost, vše, co vzniklo.“*¹⁰⁶

Takto odkazuje Cicero na myšlenku Anaximena. V ní uvádí, že dle názoru Anaximena bůh či bohové vznikli z prvotního vzduchu. I Aristotelés ve své knize Fyzika píše o tom, jak se sám domnívá, že většina myslitelů, jež zkoumala přírodu, považovala svou prvotní, generativní látku za božskou.¹⁰⁷ S touto myšlenkou Aristotelés zmiňuje přímo konkrétně Anaximandra:

*„A bezmezno je božstvím, neboť je nesmrtelné a nehynoucí, jak praví Anaximandros a většina badatelů o přírodě.“*¹⁰⁸

Na základě zmíněného odkazu od Cicera se můžeme domnívat, že Anaximénés považoval bohy za součást světa, ale jejich vznik připisoval právě vzduchu, bez kterého by ani bohové nebyli. Ale pouze vzduch jako takový považoval v pravém slova smyslu jako božský. Touto myšlenkou se stal předchůdcem Xenofana či Hérakleita v kritice bohů v tradičním slova smyslu náboženství.¹⁰⁹ Stejně tak jako se můžeme domnívat, že Anaximenovi byl v této myšlence předchůdcem již zmiňovaný Hésiodos, u kterého svět a Bohyně matka Země se zrodila z Chaosu. Anaximenovu myšlenku bohů zrozených ze vzduchu nám ve své úryvku doplňuje ještě Aetios:

*„Anaximénés (tvrdí, že) vzduch (je bohem): pod těmito slovy je třeba představit si síly prostupující prvky či tělesa.“*¹¹⁰

Od pojetí božského vzduchu se můžeme vrátit k již zmiňované myšlence vzduchu jako životadárné, věčně pohyblivé látce. Dalším, kdo nám dokládá zlomek popisující Anaximénův vzduch jako počátek, ze kterého se zrodí bohové, je Hippolytos, jež referuje Theofrastův text. Theofrastův text nám však přináší řadu potíží, co se výkladu týká.

¹⁰⁶ KRS, Cicero, De nat. Deor. I,10,26 (DK 13 A 10)

¹⁰⁷ KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s. 193-194

¹⁰⁸ Kočandrle, Aristotelés, Phys. III,4,203b13 = DK 12 A 15 = DK 12 B 3

¹⁰⁹ KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s. 193-194

¹¹⁰ KRS, Aetius, Plac. I,7,13 (DK 13 A 10)

*„Anaximenés, ... pravil, že počátkem je neomezený vzduch, ze kterého vznikají věci přítomné, minulé a také budoucí, i bohové a božské věci, další věci pak vznikají z potomků vzduchu.“*¹¹¹

Potíže vznikají při výkladu toho, co všechno má mít počátek ve vzduchu. Zmiňovaní potomci vzduchu mohou značit pouze spojení více úrovní vzniku, neboť, jak jsme uvedli, potomci, nebo jinak proměny vzduchu, mohou za vznik složek světa. Nemáme však nikde uvedený důkaz, zda Anaximenés opravdu spojoval bohy, božské věci a proměny vzduchu. Můžeme totiž pouze usuzovat, že vzduch, který má podle Anaximena božské vlastnosti, je příčinou toho, že proměny vzduchu; jinak řečeno také potomci, budou mít také jisté božské vlastnosti, a tudíž mohou být myšleny jako božské věci.¹¹² Nicméně nemůžeme přímo říci, že by šlo o „zrozené bohy“, jako tomu bylo ještě u Hésioda. V případě Anaximena se jedná pouze o jakési připodobnění toho, že krom vzduchu samotného i ony proměny mají životadárnou schopnost, neboť zajišťují vznik věcí. Pokud bychom ovšem nakonec zůstali u spojitosti božských věcí s potomky vzduchu, mohlo by se jednat o složky od ohně po kámen a z oněch božských potomků by posléze vznikaly všechny ostatní složky světa. Pouze vzduch by byl považován jako původní a „nejbožštější“. V této souvislosti bychom mohli zmínit i následovníka Xenofana, jenž popisuje svého Boha jako největšího boha mezi bohy i lidmi:¹¹³ Až Xenofanés je považován za prvního teologa v přísném slova smyslu. Kritizoval tradiční náboženství, hlavně koncepci bohů u Homéra a Hésioda. Homér a Hésiodos svým bohům připisovali lidskou podobu, ale i vlastnosti, což dle Xenofana bohové mít nemají. Byl tedy prvním, kdo konkrétně určil podobu a vlastnosti boha, která s člověkem nemá nic společného a je chápán jako garant světového řádu.

*„Jeden je bůh mezi bohy a lidmi nejvyšší, který smrtelníkům ni tělem ni myslí podoben není. Celý on vidí a celý též myslí a celý též slyší, na témže místě stále on zůstává, aniž se pohne; nijak mu nesluší, aby snad přecházel tam nebo onam. Beze vši námahy všechno on koná myšlenkou ducha.“*¹¹⁴

Boha zde můžeme považovat za analogii Anaximenova vzduchu, následně bohové jsou stvořené entity, které jsou na vzduchu závislé. V této souvislosti ovšem můžeme také předpokládat spojitost, jíž se měl Anaximenés vyrovnávat s představou bohů tradičního náboženství a můžeme jeho popis chápat jako opis tradičního boha. Podobně tomu tak můžeme přihlížet i při Xenofanově výpovědi, kde uvádí bohy v plurálu. Celkově se tedy mohlo jednat o jakýsi pokus výkladu lidových

¹¹¹ Kočandrle, Hippolytos, Ref., I,7,1 Marcovich = DK 13 A 7

¹¹² Kočandrle, Srov. Heidel, W. A., 1913, s. 691-692; Kratochvíl, Z., 2010, s. 311; Wohrle, G., 1993, s. 17

¹¹³ Tamtéž

¹¹⁴ Svoboda, Zl. B 23, 24, 26 a 25 z Klementa, Sexta a Simplicia

představ a celé Anaximenovo vyjádření můžeme chápat jen jako analogii ke klasickým bohům.¹¹⁵ V tom můžeme najít cosi jako psychohygienu, která funguje na principu, že člověk vykládá bohy tak, aby mu byli blíží, jelikož s nimi chce žít a vycházet v míru. Proto se i tato představa se samozřejmě mění spolu s člověkem, protože potřeba a představa boha se rovněž dobou postupně vyvíjí a mění.

V Augustinově knize O Boží obci dokonce můžeme najít pasáž, ve které popisuje Anaximenovo vyjádření k bohům, ale opět pouze v omezeném počtu informací. Nicméně v něm uvádí konkrétní myšlenku, a to, že bohové vzešli ze vzduchu, nikoli opačně. Tedy, že první je „božský“ neohraničený vzduch, který je příčinou vzniku samotných bohů.¹¹⁶

*„Anaximandros zůstavil svého žáka a nástupce Anaximena, který ze příčiny všech věcí považoval bezmezný vzduch, bohy ani nepopíral, ani o nich nemlčel. Věřil však, že vzduch neučinili bohové, ale že oni sami povstali ze vzduchu.“*¹¹⁷

V dalším svém díle Augustinus dokládá zlomek vztahující se k Ciceronovi¹¹⁸, ohledně myšlenky, že Anaximenés za boha považoval právě onen neohraničený, bezmezný vzduch, zároveň však rovnou kriticky hodnotí zmíněnou myšlenku zlomku, a to v rámci tvaru a vzniku. Kritika tvaru může vycházet pouze z popisu bezmeznosti, nicméně dále poukazuje na to, že co vzniká, musí samozřejmě i zaniknout:¹¹⁹

*„Anaximenés potom stanovil, že vzduch je bůh a že vzniká, že je nesmírný a bezmezný a vždy v pohybu. Jako kdyby mohl vzduch bez nějakého tvaru být bohem, neboť především bohu náleží, aby měl ne nějakou, ale nejkrásnější podobu. Jako kdyby vše, co vzniklo, nebylo nutně smrtelné.“*¹²⁰

Vznik vzduchu je myšlenka, kterou Cicero kritizuje. Protože podle něj, pokud vzduch vznikne, ať už právě proto, aby se stal bohem, tak musí nutně i zaniknout. Protože vznik vyvolá za důsledek proces zániku. Proto by vzduch neměl být považován, za něco, co vzniká. Aetios je pak další z myslitelů, od něhož máme text související s Anaximenovou koncepcí bohů:

„Anaximenés říká, že bohem je vzduch. Těmto slovům je však třeba rozumět tak, že se jedná o

¹¹⁵ Kočandrle, Srov. Guthrie, W. K., 1962, s.

¹¹⁶ Kočandrle, Srov. Guthrie, W. K. C., 1962, s. 130, pozn. 1; Wohrle, G., 1993 s. 68

¹¹⁷ Kočandrle, Augustinus, De civ. dei. VIII,2 = DK 13 A 10

¹¹⁸ Kočandrle, Augustinus, Epistola CXVIII, 23 = TP 2 As 103

¹¹⁹ Kočandrle, Srov. Guthrie, W. K. C., 1962, s. 130, pozn. 1; Wohrle, G., 1993 s. 68

¹²⁰ Kočandrle, Cicero, De nat. Deo. I,10,26 = DK 13 A 10

síly, které prostupují prvky nebo těly.“ ¹²¹

Ačkoliv zde Aetios mluví přímo o vzduchu, tak síle, za kterou jej považuje můžeme porozumět tak, že se jedná o rozšíření odůvodnění, které je přikládáno jednomu prvku, který je stanoven jako Bůh. Podobu takové koncepce, můžeme hledat již u Thaléta a jeho myšlenky, že „vše je plné bohů“.

¹²² Anaximenés však není jediný, kdo stanoví vzduch za boha. Se stejnou myšlenkou přichází i Diogenés z Apollónie:

„Zdá se mi, že to, co má myšlení, je vzduch, jak to lidé nazývají, a že tím jsou všichni řízeni a že to všem vládne. Neboť právě to, jak se mi zdá, je bůh: při všem odplácí, vše spravuje a ve všem je obsaženo.“ ¹²³

8. Nebeská tělesa, jejich vznik a umístění

O Anaximenově výkladu, který se týká kosmogonického procesu, nemáme dochované téměř žádné informace. Co se ovšem dochovalo v podobě zlomků od jeho následovníků, kteří se zabývali Milétany, je popis nebeských těles. V Anaximenově popisu vzniku světa, Země a nebeských těles se opět jako příčina nachází již zmiňovaná proměna neomezeného vzduchu, a to zhušťování a zředování. A jelikož uvádí, že těmto proměnám vzduchu dochází od věčnosti, pak vznik Země zakládá na prvotním zhuštění neomezeného vzduchu, které způsobil právě to, že se Země stala prvním nebeských tělesem. ¹²⁴ Tento pohyb od věčnosti, který jsme mohli zaznamenat již u Anaximandra, považuje Theofrastos přímo za schopnost či vlastnost generativní látky, v tomto případě neomezeného vzduchu, kdy se tato látka může pohybovat a měnit, jakkoli chce. ¹²⁵

Popis vzniku Země u Anaximena známe zejména díky zlomkům dochovaných od Pseudo-Plútarcha. Země je umístěna ve středu univerza a její oporou je vzduch. Neohraničenost vzduchu byla důvodem, proč mohl být pro Zemi oporou. Právě ta neohraničenost byla příčinou možné stability objektů. ¹²⁶ Podobně tak smýšlel i Anaximandros, jehož válcovitá Země se volně vznášela

¹²¹ Kočandrle, Aetios, Plac. I,7,13 Diels-Kranz = DK 13 A 10

¹²² Kočandrle, Aristotelés, De an. I,5,11a7 = DK 11 A 22

¹²³ Kočandrle, Simplicios, In Arist. Phys. 152,22 = DK 64 B 5

¹²⁴ Kočandrle, Srov. Graham, D., 2003a, s. 4-9; Holscher, U., 1953, s. 23-274, 414; Kłowski, J., 1972, s. 133-140; Wohrle G., 1993, s. 18-23, 58

¹²⁵ KRS, Předsokratovští filosofové, 2004, s. 196

¹²⁶ KRS, Předsokratovští myslitelé, 2004, s. 197-198

v prostoru.¹²⁷ V tom můžeme již vidět naprosté oddělení od lidové tradice, kde Země měla své kořeny v Tartaru, a nepohybovala se tudíž zcela svévolně, nýbrž byla podepřena. Stejně tak ještě i v původní Thalétově koncepci byla Země strukturována na podporu, a nabízela tak odpověď co Zemi podpírá. Pro Thaléta to byla voda.

*„Thalés praví, že je Země držena vodou, že pluje jako loď a že se kolísá pohyblivostí vody tehdy, když se říká, že je zemětřesení.“*¹²⁸

Pseudo-Plútarchos před vznikem Země uvádí pouze věčný pohyb, z toho můžeme vycházet, že Anaximenés opravdu považoval Zemi za první vzniklé těleso. Až Hippolytos a Aetios doplňují informace o dalších nebeských tělesech. Ačkoli u obou je Země důležitá při vzniku nebeských těles, v dalších popisech se již liší.¹²⁹ Pseudo-Plútarchos se nejprve věnuje vzniku Země, která se zrodí díky proměně vzduchu.

*„Anaximenés praví, že nejprve vznikla zhušťování vzduchu velmi plochá Země, ...“*¹³⁰

Co se týká umístění Země, poněkud spekulativní výklad nám přináší Aristotelés ve svém spisu O Nebi. V něm zasazuje Zemi do středu universa, ale příčinou jejího umístění je vír.

*„Avšak jestliže vskutku existuje jakýsi přirozený pohyb, pak nebude existovat pouze násilný pohyb, ani pouze násilný klid; takže setrvává-li Země na místě násilím, pak také k jejímu shromáždění do středu došlo proto, že k němu byla unášena pohybem víru. Neboť tuto příčinu uvádějí všichni, usuzující z toho, k čemu dochází ve vodě a ve vzduchu; zde jsou totiž větší a těžší části vždycky unášeny ke středu víru. Proto všichni, kdo dávají vzniknout vesmíru, tvrdí, že se Země shromáždila ve středu.“*¹³¹

Nelze ovšem říci, jak dalece do tohoto svého výkladu zahrnuje i Anaxiména. Sám explicitně z této myšlenky vylučuje Anaximandra. A dokonce za původce zmiňovaného pojmu víru je pokládán až Anaxagorás, proto je spojitost Anaxiména s vírem nepravděpodobná. V této souvislosti ovšem Aristotelés uvádí právě Anaxagoru jako jednoho z myslitelů shodujících se s Anaximenem

¹²⁷ Kočandrle, Anaximenés z Milétu, s. 168

¹²⁸ Svoboda, Seneka, zl. A 15

¹²⁹ Kočandrle, Srov. Wohrle, G., 1993, s. 21

¹³⁰ Svoboda, Pseudo-Plútarchos, Strom. Zl. A 6

¹³¹ Kočandrle, Aristotelés, De caelo II,13,295a7 = DK 59 A 88

na důležitosti plochosti, stanovující umístění Země.¹³² Jediná zmínka Aristotela, ve které s určitostí figuruje Anaximenés, v otázce popisu vesmíru je, že jej uvádí mezi mysliteli, kteří za příčinou umístění Země spatřují její plochost. Tu Anaximenés spojil s tenkostí, a tak zajistil její umístění ve světě. Na tuto představu navázali následně i další myslitelé, jako Anaxagorás, Démokritos a další.

„Anaximenés, Anaxagorás a Démokritos tvrdí, že příčinou toho, že Země stojí, je její plochost. Nerazí si cestu vzduchem pod sebou, ale přikrývá jej jako poklice, což plochá tělesa zjevně dělají. Ta jsou totiž vůči větru nehybná díky protitlaku. Tvrdí, že takto to činí i Země svou plochostí vůči vzduchu pod ní. Vzduch nemá dostatečná místa, aby se pohnul, zůstává dole a v klidu, ...“¹³³

Při vzniku ostatních nebeských těles hraje podle Anaximena zásadní roli Země, o jejímž vzniku se dozvídáme až prostřednictvím referátu od Hippolyta. Znovu zde hrají důležitou úlohu proměny zhušťování a zředování vzduchu.¹³⁴ Podobně jako Země i ostatní nebeská tělesa jsou u Anaximena plochá, a to včetně Slunce a Měsíce. Na základě dochovaných zpráv od Hippolyta a Aetia můžeme také předpokládat, že Anaximenés přisuzoval nebeským tělesům, a to včetně Slunce, ohnivost, která by pro tato tělesa měla být primární a „původní“, neboť na nebi září a v případě Slunce i hřeje.¹³⁵

Informování o plochosti těles můžeme vyčíst hlavně ve zlomcích od Aetia, který nám následně doplňuje konkrétní tvar Slunce, když jej přirovnává k listu. To při srovnání se Zemí, jež má být plochá jako stůl, může odkazovat k ještě mnohem tenčímu tělesu.¹³⁶ Nicméně naopak oproti Anaximandrovi, který nám jasně říkal, že Země je ve středu vesmíru, Anaximenés takto jistou oporu nemá. Takže pouze z jeho popisu tvaru nám nevyplývá žádné odůvodnění konkrétního místa. Tvar Země nám pak pouze vyloženě spojuje s umístěním na vzduchovém „polštáři“. Jak můžeme vidět Anaximenés použil oproti svému předchůdci Anaximandrovi připodobnění věci denní potřeby, což naopak Anaximandros Zemi popisuje jako kamenný sloup či válec, který měl jasně dané konkrétní poměry. Od Anaximena pouze víme, že jeho Země neměla příliš velké rozměry do výšky.¹³⁷

Při popisu Země, kterou nám přináší Pseudo-Plútarchos i Hippolytos, můžeme vidět podobnost vzniku nebeských těles, jejichž počátek se nachází v Zemi stejně jako uváděl Hésiodos.

¹³² Kočandrle, Srov. Graham, D. W., 2013

¹³³ Kočandrle, Aristotelés, De caelo, II,13,294b13 = DK 13 A 20

¹³⁴ Kočandrle, Srov. Bicknell, P.J., 1969, s. 54, pozn. 4

¹³⁵ Kočandrle, Srov. Graham, D. W., 2010, s. 92; KRS, 2004, s. 196, 199; Moran, J., 1973 s. 9-12

¹³⁶ Kočandrle, Aetios, Pla. II,25,1 Mansfeld-Runia = DK 13 A 7

¹³⁷ Kočandrle, Srov. Kratochvíl, Z., 2010, s. 284-285

U Hésioda jsme se dočetli, že nejprve vznikl Chaos, ze kterého se zrodila Země, a následně ze Země další tělesa. Tím se nám naskytá otázka, zda Anaximenův výklad vzniku světa nesouvisí s tradičními theogoniemi. Nicméně zde můžeme pouze odhadovat, jak dalece je možné tyto dva myslitele v otázce vzniku vesmíru spojovat, a jak dalece je tato podobnost jen náhodná.¹³⁸

Dále se můžeme dočíst u Hippolyta, který se oproti Pseudo-Plútarchovi nezabývá jen Zemí, že nám dodává konkrétní a poněkud rozsáhlejší výklad při popisu nebeských těles. Zemi sice zmiňuje, ovšem jak můžeme vidět, jde pouze o popis plochosti a jejího vznášení se na vzduchu. Naopak se více věnuje Anaximenově popisu hvězd a dalších nebeských těles, přičemž můžeme spatřit, že ve svém zlomku zmiňuje rovněž i jakási zemská tělesa v oblasti nebeských těles. Hvězdy pak, jak blíže uvádí, mají svůj původ v ohni, který vzniká proměnou vlhkosti stoupající ze Země.

*„Země je plochá, vznáší se na vzduchu a podobně též slunce, měsíc, a i všechna ostatní tělesa nebeská, jež jsou ohnivá, vznášejí se na vzduchu pro svou plochost. Vznikla pak nebeská tělesa ze země tím, že z ní vystupuje vlhkost, jejím zředováním vzniká oheň a z ohně stoupajícího do výše se tvoří hvězdy. A jsou i zemská tělesa v oblasti nebeských a zároveň s nimi se otáčejí. Práví pak, že se nebeská tělesa nepohybují pod zemí, jak se domnívají druzí, nýbrž kolem země, jako když se kolem naší hlavy točí plstěný klobouk. A slunce se ukrývá ne tím, že se dostane pod zemi, nýbrž tím, že je zakrýváno vyššími částmi země a že se zvětšuje jeho vzdálenost od nás. A hvězdy nehřejí pro velikou vzdálenost. Větry se rodí, když je vzduch zhuštěn a hnán tlakem. Sloučením, a ještě větším zhuštěním se rodí mraky a mění se tlak na vodu.“*¹³⁹

Hvězdy budou další samostatná kapitola, neboť se spolu s nimi zaměříme také na Anaximenův výklad nebeské klenby, která je s nimi spojena.

I přes nedostatek dochovaných informací o Anaximenově popisu vzniku nebeských těles se Hippolytos a Pseudo-Plútarchos od sebe odlišují i při svém výkladu popisu povahy těles.

Na základě zlomků od Hippolyta můžeme předpokládat, že přisuzoval nebeským tělesům, a to právě včetně Slunce, ohnivost. Tedy, že hvězdy a celkově nebeská tělesa vznikají až z ohně, který vzniká vypařováním vlhkosti ze Země, která se natolik zředí až z ní vznikne sám oheň. Nijak nám ale neříká, v jakém pořadí ona další nebeská tělesa vznikají.

Proti Hippolytově koncepci zastávající plochost, a v jejím důsledku vznášení, se staví Pseudo-

¹³⁸ Kočandrlé, Srov. Bickenll, P. J., 1966b, s. 44; Cornford, F. M., 1965, s. 194-195; Holscher, U., 1953, 391-401, 414; KRS, 2004, s. 51-59, pozn. 29; Stokes, M. C., 1963, s. 23-29

¹³⁹ Svoboda, Hippolytos, Zl. A 7

Plútarchos, který dává Slunci zemitou povahu a jeho světlo stanovuje jako důsledek pohybu Slunce, nikoli odraz jeho vnitřní povahy. Pouze tedy předpokládá, že pohyb, který Slunce vykonává, mu dává ohnivost.¹⁴⁰ Zemitá tělesa můžeme považovat za části, které se oddělily od Země během jejího formování v raných fázích kosmogonického procesu. A zatímco Země je schopna nehybně spočívat na vzduchu, a to díky svému tvaru a velikosti, jsou tato tělesa dál nesena vzduchem po různých drahách.¹⁴¹ Dále uvádí pravděpodobně po sobě jdoucí pořadí těles Slunce, Měsíc a všechny ostatní hvězdy.¹⁴²

V podobném duchu jako Hippolytos se měl vyjadřovat i Aetios, jenž se zmiňuje o ohnivé povaze Slunce, ale další tělesa zmiňuje i jako zemitá.

*„Anaximenés tvrdí, že povaha nebeských těles je ohnivá a že tato tělesa mají mezi sebou jistá zemitá tělesa, která se pohybují společně mezi nimi a jsou neviditelná.“*¹⁴³

Touto pasáží nám však Aetios otázku nebeských těles poněkud komplikuje. Můžeme se tedy ptát, zda nakonec tato blíže nespecifikovaná zemitá tělesa, která se pohybují mezi ohnivými netvoří spojitost s tím, jak na ně nahlíží Pseudo-Plútarchos.¹⁴⁴

Dalším možným výkladem neviditelných těles je, že se jedná jen o rozlišení mezi hvězdami a ostatními nebeskými tělesy. A tak zatímco hvězdy by v tomto případě byly ohnivé povahy, ostatní nebeská tělesa by byla zemité povahy, k jejich zapálení mohlo dojít právě jen stoupající vlhkostí, která způsobila jejich vzplanutí, nebo jejich samotným pohybem.¹⁴⁵ Aetiova neviditelná tělesa nám přidávají do Anaximenova výkladu další problém, o kterém z dochovaných textů mnoho nevíme. Můžeme zde usuzovat, že důvodem je otáčení Slunce a Měsíce, ale ani zde nemůžeme mít žádnou jistotu. Zatmění Slunce či Měsíce Anaximenés, na rozdíl od svého předchůdce Anaximandra, nijak nezmiňuje. Pouze o Měsíci tvrdí, že má vlastní světlo. Proto by i objasnění zatmění mohlo být obtížné. Naproti tomu Anaximandros říká:

„Nebeská tělesa vznikají jako kruh ohně tím, že se oddělila od ohně ve světě a že jsou obklopena vzduchem. Existují průduchy, jakési píšťalovité průduchy, v nichž se ukazují nebeská

¹⁴⁰ Kočandrle, Srov. Guthrie, W. K. C., 1962, s. 134; Wohrle, G., 1993, s. 19

¹⁴¹ Kočandrle, Srov. Bicknell, P. J., 1969, s. 56-57; Graham, D. W., 2013, s. 66; Kratochvíl, Z., 2010, s. 291; Wohrle, G., 1993, s. 60, 75-76

¹⁴² Kočandrle, Srov. Bicknell, P. J., 1969, s. 54, pozn. 4

¹⁴³ KRS, Aetios, Plac. II,13,10 = DK 13 A 14

¹⁴⁴ Kočandrle, Srov. KRS, 2004, s. 196

¹⁴⁵ Kočandrle, Srov. Graham, D. W. 2013, s. 66; Guthrie, W. K. C., 1962, s. 134, pozn. 1; Heath, T., 1913, s. 43-44

tělesa; to je důvod proč nastávají zatmění, když se průduchy ucpou. Měsíc se jeví jednou jako dorůstající, jindy jako ubývající podle toho, zda se průduchy ucpávají nebo otvírají... “¹⁴⁶

Dokonce díky Aetiovi víme, že již u Thaléta máme koncepci zatmění.

„Thalés jako první řekl, že při zatmění je Slunce překrýváno Měsícem, který je zemité přirozenosti...” “¹⁴⁷

Aetios u Thaléta předpokládal, že Měsíc je pevné zemité těleso, které světlo získává až od Slunce.¹⁴⁸ Aetios nám dále rovněž ve svém textu dokládá, že Anaximenés měl spolu s Parmenidem přisuzovat Slunci podstatu ohnivou.

„O podstatě Slunce: Anaximenés a Parmenidés říkají, že Slunce je ohnivé.” “¹⁴⁹

I přesto, že by se tato povaha Slunce zdála být logickým vysvětlením, stejné nám následně Aetios přináší i co se týká Měsíce.

„O podstatě Měsíce: Podle Anaximena, Parmenida a Hérakleita je Měsíc ohnivý.” “¹⁵⁰

Slunce a Měsíc tedy mají být ohnivá tělesa, oba mají své světlo a co platí pro jedno, mělo by platit i pro druhé. Objevení povahy Měsíce, jako odlišného od Slunce, a naopak že až od Slunce získává své světlo je připisováno až Parmenidovi či Anaxagorovi.¹⁵¹ Hippolytos nám pak dále dokládá, že to byl právě Anaxagorás, kdo první vysvětlil fáze Měsíce a zatmění.

„... Měsíc nemá vlastního světla, nýbrž je má od slunce. Dráha hvězd jde pod zemí. Zatmění měsíce nastává, když se země a někdy též tělesa pod měsícem stavějí v cestu, a zatmění slunce nastává za novoluní, když se staví v cestu měsíc. Slunce i měsíc se obracejí na své dráze, ježto jsou zpět zaháněny vzduchem. ...” “¹⁵²

¹⁴⁶ KRS, Aetios, Plac. II,20,1 = DK 12 A 21

¹⁴⁷ Kočandrle, Aetios, Plac. II,24,1 Mansfeld-Runia = DK 11 17a

¹⁴⁸ Kočandrle, Srov. Bicknell, P. J., 1969, s. 65-66; Graham, D. W., 2013, s. 191-192; KRS, 2004, s. 201; Wohrle, G., 1993, s. 71

¹⁴⁹ Kočandrle, Aetios, Plac. II,20,3 Mansfeld-Runia = DK 13 A 5

¹⁵⁰ Kočandrle, Aetios, Plac. II,25,2, Mansfeld-Runia = DK 13 A 16

¹⁵¹ Kočandrle, Srov. Bicknell, P. J., 1969, s. 59; Duhren, N. Ch., 2013, s. 333; Graham, D. W., 2013, s. 64-65; Panchenko, D., 2002a, s. 324-326; Wohrle, G., 1993, s. 24, 77-78

¹⁵² Svoboda, Hippolyos, zl. A 38

9. Ohnivost versus zemitost nebeských těles

Dle toho, co jsme se již dověděli o Anaximenově výkladu nebeských těles, můžeme posuzovat dvě odlišné povahy nebeských těles, ohnivou a zemitou. Přičemž myslitelé, kteří se Anaximenovým výkladem zabývali a skrze ně jsme získali veškeré možné informace, nejsou zajedno, která povaha nebeských těles je ta „správná“. Pseudo-Plútarchos a Hippolytos, tedy hlavní představitelé, od kterých se dovídáme o Anaximenově koncepci nebeských těles, mají v této otázce naprosto protikladné názory.

Hippolytos hovoří ve svých zlomcích o ohnivosti nebeských těles. Oheň, ze kterého jsou složena nebeská tělesa, pochází ze Země, což bychom přeneseně mohli považovat za zemitou povahu.¹⁵³ Ohnivost nebeských těles však přináší otázky, které neodpovídají myšlenkám vznášení na vzduchu, jak jsem již zmínila v kapitole Plochosť a vznášení. Dalo by se však namítnout, že pokud by těleso mělo ohnivou povahu a samo vzniklo z ohně jako proměny vzduchu vypařujícího se ze Země a stoupajícího z ní, dalo by se vznášení tělesa na vzduchu obtížně vysvětlit. Oheň totiž má tendenci stoupat vzhůru, a tudíž by se měl od Země vzdalovat a nespočívat jen dále na vzduchu.

Další rozdíl, který nám způsobuje povaha těles, se týká hlavně vztahu ke vzduchu jako takovému. Zatímco pro Zemi je pevnou oporou, díky které se „vznáší“ na jednom svém místě, v případě nebeských těles by měl způsobovat jejich pohyb, neboť právě jeho proměny způsobují stoupání vzduchu ze Země a následný vznik těles.¹⁵⁴ Přestože by tedy ohnivá povaha těles měla být ta prvotní a hlavní, Země jako těleso, ve kterém mají ostatní tělesa svůj počátek dokazuje, že zemitá povaha je zde ta důležitá.

Proti Hippolytově pojetí ohnivé povahy Anaximenových těles se staví Pseudo-Plútarchos, a to především tím, že hovoří o zemité povaze Slunce. V této otázce povahy se však může jednat o omyl, který jsme již zmínili. Zemitá povaha Slunce, jakožto i dalších nebeských těles, může pouze odkazovat na Zem jako místa původu vzniku nebeských těles a stoupající vlhkosti z ní. Další možností, která by vysvětlovala zemitou povahu těles můžeme usuzovat z myšlenky, že se jedná o části Země, které se v průběhu transformace oddělily a díky nesení vzduchu zůstaly na nebi. Zatímco na Zemi vzduch působí jako nosný, jenž ji udržuje na jednom místě, díky jejímu tvaru a velikosti. K onomu následnému zapálení nebeských těles posléze mohlo dojít až následkem pohybu, jako je tomu uváděno

¹⁵³ Kočandrlé, Srov. Graham, D. W., 2010, s. 92; KRS? 2004, s. 196, 199; Moran, J., 1973, s. 9-12

¹⁵⁴ Kočandrlé, Srov. Bicknell, P. J., 1969, s. 69-70; Kłowski, J., 1972, s. 134; KRS, 2004, s. 199-200; Wohrle, G., 1993, s. 75-76

v případě Slunce. K dispozici máme ještě jednu teorii, která nám uvádí, že může jít pouze o jakési rozžhavené „kameny“ či zemitá jádra, jež jsou obklopena ohněm, jak ostatně můžeme najít ve zlomcích u Anaxagory.¹⁵⁵

„Anaxagorás říká, že obklopující aithér je ve své podstatě ohnivý, prudkostí otáčení pak uchvátil kameny od Země, a když je zapálil, staly se z nich hvězdy.“¹⁵⁶

To by znamenalo, že nebeská tělesa obsahují jak zemité jádro, tak ohnivý obal a dohromady tvoří ono těleso, nikoli jen striktně odděleně buď z ohně či země.

U Aetia můžeme najít, že ve svých zlomcích popisující nebeská tělesa implikuje oba názory, a tedy že nebeská tělesa mají ohnivou povahu, ale zahrnují i jakási zemitá tělesa. Zemitá tělesa ovšem stanovuje jako neviditelná.¹⁵⁷ V tomto Aetiově popisu se však může jednat pouze o odlišení mezi hvězdami a nebeskými tělesy. Protože jak dále uvidíme, hvězdy Anaximenés umisťuje na nebeskou klenbu a byly by nejvzdálenějšími tělesy v univerzu a ona zemitá nebeská tělesa se pohybují pod nimi. Z toho bychom mohli předpokládat, že stanovil rozdíl povahy hvězd a ostatních nebeských těles, a zatímco právě hvězdy mají ohnivou povahu, nebeská tělesa proti tomu zemitou.¹⁵⁸

Nicméně podle dochovaných informací, které máme k dispozici, nemůžeme s jistotou říci, jakou povahu Anaximenés svým nebeským tělesům přisuzoval. Můžeme se pouze domnívat, že vzhledem k tomu, jakou roli v jeho zkoumání měla plst', mohla nebeská tělesa být připodobňována právě podobné tkanině, která se díky své nízké hustotě vznášela na vzduchu.¹⁵⁹

Když se ještě zaměříme na Aetiova neviditelná tělesa, která souvisí s problematikou vyložení povahy nebeských těles, uvidíme, že jejich formulace nám přináší další problém ohledně jasného určení Anaximenovy povahy nebeských těles. Nejsme totiž schopni s jistotou určit, o jaká tělesa se vlastně jedná. Můžeme na bližší vysvětlení použít hned několik teorií. Prvním možným výkladem je, že se mohlo jednat o zemský prach, u kterého při stoupání do vesmíru došlo k zapálení. Další možností je, zda bychom nemohli neviditelná tělesa pojmut tak, jak ve svých zlomcích Hippolytos

¹⁵⁵ Kočandrle, Srov. Bicknell, P. J., 1969, s. 56-57, 69-74; Graham, D. W., 2013, s. 66; Kratochvíl, Z., 2010, s. 291; Wohrle, G., 1993, s. 60, 75-76

¹⁵⁶ Kočandrle, Aetios, Plac. II,13,3 = DK 59 A 71

¹⁵⁷ Kočandrle, Srov. Bicknell, P. J., 1969, s. 57, 68; Wohrle, G., 1993, s. 26, 70; Zeller, E., 1923, s. 325

¹⁵⁸ Kočandrle, Srov. Graham, D. W., 2013, s. 66; Guthrie, W. K. C., 1962, s. 134, pozn. 1; Heath, T., 1913, s. 43-44; Wohrle, G., 1993, s. 26, 70

¹⁵⁹ Kočandrle, Srov. Graham, D. W., 2013, s. 66-67, 81; Kratochvíl, Z., 2010, s. 232-233, 285

hovoří o „zemité přirozenosti“. Nicméně můžeme zde také zvažovat, zda se nejedná o souvislost se zatměním Slunce a Měsíce. Tento jev u Anaximena sice přímo popsán nemáme, ačkoliv jeho předchůdce Anaximandros již zatmění vysvětloval na základě „uzavření průduchů mlžného obalu ohnivého prstence nebeských těles“¹⁶⁰, u Anaximena můžeme pouze odhadovat, zda zatmění nevysvětloval otáčením Slunce a Měsíce podle proudění vzduchu. To nám ovšem komplikuje Anaximenův popis Měsíce, který má mít své vlastní světlo, tudíž je na nebi vidět neustále a museli bychom předpokládat další těleso, které by vstupovalo mezi Měsíc a Zemi a ono zatmění způsobovalo.¹⁶¹ Podobným způsobem však zmiňuje neviditelná tělesa posléze i Anaxagorás.

*„Pod hvězdami jsou jakási tělesa, pro nás neviditelná, která jsou nesena spolu se Sluncem a Měsícem.“*¹⁶²

10. Hvězdy a nebeská klenba

U odlišení hvězd jako samostatných těles vzniká mnoho otázek spojených s různými interpretacemi, neboť termín používaný pro hvězdy se dá přeložit i jako nebeská tělesa. A proto se při jejich rozlišení musíme zaměřit na povahu hvězd a odlišit je tak od Slunce a Měsíce. Kromě jejich povahy, najdeme odlišení i v jejich umístění, neboť právě oproti Slunci a Měsíci jsou hvězdy stále na jednom místě. To, jak působí dojmem ukotvení na jednom místě, nás přivádí k Anaximenově koncepci nebeské klenby. Bohužel ohledně tohoto problému nemáme dochované téměř žádné informace, takže nemůžeme s určitostí říci, zda se touto koncepcí Anaximenés opravdu zabýval a pokud ano, tak jaké řešení přijal. Nemáme k dispozici žádné konkrétnější vysvětlení, ačkoliv ne jeden myslitel se snažil tuto koncepci objasnit. Myšlenka této ledové nebeské klenby, která popírá dosavadní uvažování o vznášení, neboť vlhkost stoupající ze Země, má buď vzplanout a utvořit těleso, či se stále pohybovat, je její upevnění s koncepcí vznášení v naprostém rozporu.

*„Anaximenés tvrdí, že hvězdy vězí pevně jako hřeby v čemsi podobném ledu; někteří však tvrdí, že jsou to ohnivé listy podobající se malovaným obrazům.“*¹⁶³

¹⁶⁰ Kočandrle, Aetios, Plac. II,243 Mansfeld-Runia = DK 13 A 21

¹⁶¹ Kočandrle, Srov. Bicknell, P. J., 1969, s. 57-62; Heath, T., 1913, s. 44; KRS, 2004, s. 201; O'Brien, D., 1968, s. 116-117; West, M. L., 1971s. 108; Wohrle, G., 1993, s. 26-27, 70

¹⁶² Kočandrle, Hippolytios, Ref. I,8,9, Marcovich = DK 59 A 42

¹⁶³ KRS, Aetios, Plac. II,14,3-4 = DK 13 A 12

Aetiova zmínka o nebeské klenbě, jako o „čemsí podobném ledu“, či také můžeme nalézt výraz o „křišťálovém nebi“, je však ojedinělá. Dokonce když se podíváme na zmínku o připodobnění hvězd, dalo by uvažovat, zda se nemůže jednat o popis souhvězdí.¹⁶⁴

V souvislosti se zmíněným zlomkem, bychom se mohli položit otázku, zda nespécifikovaný termín „někteří“, je skutečně doslovným překladem, nebo se jedná jen o omyl v pojetí překládaného pojmu. Zda v tomto případě má opravdu jít o další myslitele po Anaximenovi, kteří posouvají vysvětlení hvězd jiným směrem. Nicméně podobné analogie jsou typické právě pro Anaximena. Jiným možným vysvětlením by mohlo být, že ony „ohnivé listy“ nejsou označením pro hvězdy a místo „někteří“ mělo být „některé“, a potom by tak mohly být označením pro „některé“ planety.¹⁶⁵ Na to odkazuje především H. Schwabl. Podle něj ony „ohnivé listy“ lze opravdu považovat za planety, či jiná nebeská tělesa. Ostatně samo Slunce je Anaximenem popisováno jako plochý list.

Pokud bychom se vrátili k otázce povahy hvězd, stejně jako u Slunce a Měsíce nemůžeme s určitostí říci, zda se jedná o ohnivá či zemitá tělesa. Tím se nám otvírá problém jejich umístění, protože odhlédneme-li od Aetiovy jediné zmínky o nebeské klenbě, kdyby byly hvězdy stejné povahy jako Slunce a Měsíc, tak by se plochá měla s nimi vznášet ve vzduchu.¹⁶⁶ Nebeská klenba má proto zcela zásadní význam co do dalšího objasnění týkající se hvězd.

Charakter nebeské klenby můžeme odvodit pouze z informací, které nám dokládá Aetios. Vyloženě nám říká, že jsou „hvězdy připevněny jako hřebíky“, tedy že jsou hvězdy na nebeské klenbě umístěny napevno a trvale. V dalším svém zlomku nás Aetios informuje o nebi.

„O nebi, jaká je jeho jsoucnost: Anaximenés tvrdí, že nejzazší okruh je zemitý.“¹⁶⁷

Oběma zlomky, které se týkají nebe, získáváme od Aetia předpokládaný popis nebe jako pevného, chladného, a díky ledu i průhledného, uzavírajícího se nebe. Z tohoto popisu bychom mohli usuzovat, že ačkoliv jeho předchůdce s nebeskou klenbou nijak nepracoval, Anaximenés se tím jakoby navrácí a přibližuje výkladu Homéra, který měl nebe za pevnou polokouli.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Kočandrle, Srov. Bicknell, P. J. 1969, s. 56; Holscher, U., 1953, s. 413-414; Schwabl, H., 1966, s. 33-34, pozn. 2; Wohre, G., 1993, s. 72

¹⁶⁵ Kočandrle, Srov. Bicknell, P. J., 1969, s. 53-54; Graham, D. W., 2010, s. 92; Heath, T., 1913, s. 42; West, M. L., 1971, s. 102

¹⁶⁶ Kočandrle, Srov. Kłowski, J., 1972, s. 134; Wohrle, G., 1993, s. 20

¹⁶⁷ Kočandrle, Aetios, Plac. II,11,1 Mansfeld-Runia = DK 13 A 13

¹⁶⁸ Kočandrle, Srov. Graham, D. W., 2013, s. 64; KRS, 2004, s. 20, 200

Nemůžeme ovšem s určitostí říct, že Anaximenés s nebeskou klenbou opravdu pracoval. Stejnou zmínku o „křišťálovém nebi“ Aetios uvádí i v případě Empedokla.

*„Empedoklés tvrdí, že nebe je pevné a ze vzduchu sraženého ohněm do podoby ledového krystalu, poněvadž to ohnivé a vzdušné obsahuje každá z obou polokoulí.“*¹⁶⁹

„Křišťálová nebeská klenba“ mohla evokovat základní proměny vzduchu, tedy zhušťování a zředování, a to mohlo zapříčinit vznik a uchycení pevné a ledové klenby v prostředí, kde by měl být oheň. Klenba tak mohla vzniknout vypařováním vlhkosti ze Země, ale namísto následným vzplanutím se z ní stala ledová klenba v důsledku procesu zhušťování. Zůstává však bez odpovědi, jakým způsobem je možné, aby jedna vlhkost vzplála a jiná se stala onou ledovou nebeskou klenbou.¹⁷⁰ P. J. Bicknell dokonce zkoumal myšlenku „křišťálové“ nebeské klenby, zda nejde pouze o popis pozorování protisvitu, slabé záře, která je vidět v noci na protější straně, než se nachází Slunce. W. K. C. Guthrie se zase domníval, že šlo opět o jiný překlad termínu a nebe tak mohlo být jakousi „transparentní membránou“, podobnou struktuře vejce. Ještě jeden možný výklad „křišťálového“ nebe, na který poukazuje arabské podání Aetia je, že může jít o pojem odkazující na „parnost“ či „průzračnost“, a tak říká, že Anaximenés měl považovat „substanci nebe za parnou“.

¹⁷¹

Když se nyní zaměříme na hvězdy, tak jejich samotný vznik nám pak přibližuje hlavně Hippolytův zlomek, jenž je nejobsáhlejším zachovaným referátem o této Anaximenově nauce.

*„Hvězdy vznikaly ze Země tím, že z ní vystupuje vláha, jejímž zředováním vzniká oheň, a z ohně, který je ve výši, se slučují hvězdy. V oblasti hvězd jsou však i zemité přirozenosti, pohybující se společně s nimi v kruhu.“*¹⁷²

Z výčtu informací, co již máme, bychom mohli říci, že hvězdy by mohly mít podobnou povahu jako Slunce či Měsíc. V Hippolytově zlomku můžeme také vidět, jak vznikají i odůvodnění, proč nehřejí. Je tomu tak proto, že jsou až příliš vzdálená, nikoli kvůli odlišnosti jejich povahy tělesa.

¹⁶⁹ Kočandrlé, Aetios, Plac. II,11,2 = DK 31 A 51

¹⁷⁰ Kočandrlé, Srov. Bicknell, P. J., 1969, s. 74-76; Kłowski, J., 1972, s. 139; Longrigg, J., 1965, s. 250-251; Wohrle, G., 1993, s. 27-28, 72

¹⁷¹ Kočandrlé, Srov. Balrdy, H. C., 1932, s. 29-30; Bicknell, P. J., 1969, s. 74-75; 1977, s. 51; Gladigow, B., 1967, s. 16, pozn. 4; Guthrie, W. K. C., 1956, s. 40-44; 1962, s. 136-137; KRS, 2004, s. 200-201, pozn. 7; Laale, H. W., 2007, s. 255; Longrigg, J., 1965, s. 249; Kłowski, J., 1972, s. 139; Schwabl, H., 1966, s. 33-34, pozn., 2; Wohrle, G., 1993, s. 27-28, 70, 72

¹⁷² Kočandrlé, Hippolytos, Ref. I,7,5, Marcovich = DK 13 A 7

Nicméně díky jejich menší velikosti vystoupaly do větší dálky od Země než Slunce a Měsíc, až byly nakonec v oné pevné klenbě „zachyceny“. Nijak ovšem není objasněno, jaké je jejich umístění, které souvisí s otázkou nebeské klenby. Pokud bychom brali ohnivost jako jejich skutečnou vnitřní povahu, stejně jako u Slunce a Měsíce, měly by se vznášet spolu s ostatními nebeskými tělesy. Protože má-li oheň tendenci stoupat, jak by bylo možné jejich spočívání na vzduchu? Pro Zemi vzduch slouží jako opora, na které se vznáší, ale oheň vzniká právě stoupáním ze Země, a tudíž proměna vzduchu u nebeských těles naopak způsobuje jejich pohyb.¹⁷³

Při spojení různorodých výkladů týkající nebeské klenby, ale i její explicitní zmínky Aetiem, můžeme ve výsledku nebeskou klenbu chápat jako důsledek vypařování vlhkosti ze země, kdy stoupající vlhkost postupně pomalu vznikající parnou klenbu zformovala v ledovou, pevnou nebeskou klenbu.¹⁷⁴ U Anaximena tedy můžeme pozorovat, že v první kosmogonické fázi hrály důležitou roli nejen proměny vzduchu, tedy zhušťování a zředňování, ale hlavně také proměny skupenství složek ve světě.¹⁷⁵

Co se týká souhvězdí a planet, tak nevíme, zda to, že o nich od Anaximena nemáme záznamy, je způsobeno nedostatkem dochovaných informací, nebo pouze to, že íónská astronomie se ve svém zkoumání zaměřovala na Slunce a Měsíc a ostatní nebeská tělesa byla upozaděna. Ostatně to nám dokládá i Aetiova zpráva, která jasně dává do popředí zájmu Slunce.

*„Jak nastávají hvězdná znamení zimy i léta: Platón tvrdil, že znamení, jak zimní, tak letní, se dějí podle východů a západů hvězd, totiž Slunce, Měsíce a ostatních planet a stálic. Anaximenés však tvrdil, že žádné z těchto znamení se neděje díky nim, ale pouze díky Slunci.“*¹⁷⁶

I přes primární zájem především jen o Slunce a Měsíc vidíme, že Anaximenés nějakým způsobem zkoumal i hvězdy. To ovšem již neplatí v otázce planet. Ty nikde zmíněné nenajdeme. Přesto se můžeme domnívat, že alespoň minimální znalosti o nich celkově Milétané měli. Takže pokud jde o odlišení hvězd a dalších nebeských těles, jakožto i planet u Anaximena, tak jediné, čím bychom jej mohli podložit, je právě existence nebeské klenby. Tam se nachází pouze hvězdy. Ostatní nebeská tělesa vyplňují prostor mezi Zemí a nebeskou klenbou.¹⁷⁷

¹⁷³ Kočandrle, Srov. Bicknell, P. J., 1969, s. 69-70; Kłowski, J., 1972, s. 134; KRS, 2004, s. 199-200; Wohrle, G., 1993, s. 27, 75-76

¹⁷⁴ Kočandrle, Srov. Bicknell, P. J., 1969, s. 75-76; Longrigg, J., 1965, s. 250-251

¹⁷⁵ Kočandrle, Srov. Bicknell, P. J., 1969, s. 74

¹⁷⁶ Kočandrle, Aetios, Plac. II, 19, 1-2 Mansfeld-Runia = DK 13 A 14

¹⁷⁷ Kočandrle, Graham, D. W., 2010, s. 92-93

V otázce umístění nebeských těles můžeme pojetí Anaximena brát i jako jakýsi krok vzad oproti jeho předchůdci Anaximandrovi. Anaximenés nám nijak explicitně neurčuje v jaké pořadí by se nebeská tělesa v pozici k Zemi měla nacházet, což můžeme považovat za zvláštní, neboť Anaximandros nám před ním dokládá konkrétní pořadí těles. Podle Anaximandra jsou nejbližší Zemi hvězdy, nad nimi se nacházel kruh Měsíce a nejvzdálenější byl kruh Slunce.¹⁷⁸ Podle Simplikia Anaximandros přinesl první výklad, jenž se týká vzdáleností planet, ale i jejich velikostí.

*„... Anaximandros jako první vynalezl výklad o velikostech a vzdálenostech planet, jak vypráví Eudémios, který pythagorejci připisuje, že jako první objevili jejich pořadí. Velikosti a vzdálenosti Slunce a Měsíce dodnes poznáváme tím, že jako výchozí bod pochopení bereme zatmění. A právě tento postup pravděpodobně objevil Anaximandros, ...“*¹⁷⁹

11. Meteorologické jevy a zemětřesení

Iónské chápání světa a kosmologie samé je prostoupeno meteorologickými jevy. Neboť jak jsme již viděli, změna skupenství různých prvků, jako výpary ze země či z moře jsou příčinou vzniku nebeských těles. Následně v důsledku dalšího jevu, a to přítomného větru, který vzniká na základě proměny vzduchu, jsou schopny pohybu. Vše ale i tak vychází z jednoho světa a je prostoupeno neomezeným vzduchem. Bez proměn vzduchu by tedy žádné meteorologické jevy ani nebyly.

Ačkoliv víme, že iónské zkoumání se zakládalo právě na přírodě a jejích procesech, je to pouze Hippolytos a Aetios, jejichž prostřednictvím máme popsáno Anaximenovo chápání meteorologických jevů včetně celého koloběhu vody v přírodě.¹⁸⁰

*„Anaximenés říkal totéž, co on (tj. Anaximandros), doplnil to však o to, co se děje v případě moře, které se zableskne, je-li rozděleno vesly. - Anaximenés praví, že oblaka vznikají tehdy, když vzduch dále zhoustne; když je ještě více stlačen, je vytlačen déšť, a kroupy vznikají, když ztuhne padající voda, sníh pak, kdy je ve vlhku obsažena nějaká část vzduchu.“*¹⁸¹

Pro Anaximena je ovšem vzduch a jeho proměny ona základní příčina pro vznik veškerých

¹⁷⁸ Kočandrle, Srov. Couprie, D. L., 2011, s. 119, 128-129

¹⁷⁹ Kočandrle, Simplikios, In Arist. De caelo 471,1 = DK 12 A 19

¹⁸⁰ Kočandrle, Anaximenés, s. 245

¹⁸¹ KRS, Aetios, Plac. III,3,2 = DK 13 A 17

meteorologických jevů. Pouze zemětřesení, které sice není meteorologickým jevem, ale informace popisující jeho vznik a činnost nalezneme ve zlomech popisující meteorologické jevy, se podle Anaximena neuskutečňuje v důsledku proměn vzduchu. Tím je zemětřesení jediný „jev“, jenž také zmiňuje a zkoumá, ale při kterém vzduch nehraje žádnou roli.¹⁸² K bližšímu výkladu vzniku a vlastnosti zemětřesení se ještě vrátíme.

Sám vzduch jako takový je zjevný právě v oněch meteorologických jevech.

„Podoba vzduchu je takováto: Když je naprosto stejný je pro zrak nezjevný. Stává se však zjevným díky chladu a teplu, i díky vláze a pohybu. Pohybuje se ovšem vždy. Kdyby se totiž nehýbal, nemohl by proměňovat to vše, co se proměňuje.“¹⁸³

Jak jsme již mohli vidět v kapitole Zhušťování a přeměna substanční látky, Anaximenés i v tomto ohledu při odůvodnění existence oblak, deště, krup a sněhu stanovil vznik těchto jevů na základě působení proměny, a to konkrétně zhušťováním vzduchu. Nejzákladnějšími činiteli, kteří jsou příčinou následných jevů a pohybů jsou chlad, teplo a vlhkost. Ve výčtu nám chybí sucho, u kterého se můžeme domnívat, že bylo považováno za stav vzduchu předtím, než došlo k jeho zviditelnění.¹⁸⁴

Význam vzduchu v podání Milétanů, a to nejen pouze u Anaximena, ale i u jeho předchůdců, měl jiný a rozsáhlejší význam, než je dnes běžné. Již u Anaximandra Zemi obklopoval vzduch a nad ním „planoucí sféra“. Vypařováním prvotní vlhkosti vzniká celá atmosféra. Ovšem prvotní vlhkost, pokud změní své skupenství, tak se kromě atmosféry, která směřuje k aithéru, stává mořem. Ona prvotní vlhkost tedy stanovuje celý koloběh přírody. Z tohoto výčtu „funkcí“ nám vyplývá, že pojem vzduchu můžeme v milétském užití spojit s dalšími výrazy jako „mlha“, „opar“, „oblak“, či „temnota“. Již u Homéra se vzduch objevoval v souvislosti s něčím „skrývajícím“.¹⁸⁵

Vznik větru je popisován jako vzestup vlhkého vzduchu, nesená vlhkost pak dále proměňuje svou strukturu a mění se v oblaka a následně dešťovou vodu. Onen zmíněný koloběh vody tedy zakládá samotný vítr.¹⁸⁶ Stejně jako v případě nebeských těles nám i u meteorologických projevů přináší odkaz na Anaximena Hippolytův zlomek Refutationes.

¹⁸² Srov. Kočandrlé, 2014, s. 245; KRS, 2004, s. 203-204

¹⁸³ Kočandrlé, Hippolytos, Ref. I,7,2, Marcovich = DK 13 A 7

¹⁸⁴ Kočandrlé, Srov. Finkelberg, A., 1993, s. 237; Kratochvíl, Z., 2010, s. 295-296

¹⁸⁵ Kočandrlé, Kratochvíl, Z., 2010, s. 295

¹⁸⁶ Kočandrlé, Srov. Finkelberg, A., 1993, s. 238; Kratochvíl, Z., 2010, s. 296-297

*„Větry vznikají, když je vzduch zhuštěn a unášen tlakem. Sloučením, a ještě větším nahuštěním (vzduchu) vznikají mraky a takto se prý (vzduch) přeměňuje na vodu. Kroupy vznikají, když se voda z mračen dostane do stavu tuhého. Blesk pak vzniká, když se mraky rozestoupí silou vanutí, neboť tím rozestoupením vzniká svítivost a ohnivost záře.“*¹⁸⁷

Galénos, více známý jako Galén, antický lékař a filosof, rovněž poukázal na Anaximenovo spojení vlhkosti s větrem, přičemž sám dodává i domnělou informaci o jeho síle.

*„Anaximenés si myslí, že větry vznikají z vody a vzduchu, a pohybují se s nevídanou silou, prudce, a tak rychle, jako létající ptáci.“*¹⁸⁸

Aetios nám přinesl myšlenku větru, jako proudu vzduchu, který vzniká působením Slunce na jeho vlhkost. Tím se dostává vzduch do pohybu a postupně se vypařuje, což dokládá již u Anaximandra.¹⁸⁹ O podobném způsobu vzniku větru ve svých dílech referují i Aristotelés či Alexandros z Afrodisiady.¹⁹⁰ Spojení vody a větru nám přináší i Xenofanés, který říká, že bez vody, konkrétně zmiňuje moře, by se nezrodil vítr.

*„Moře je pramenem vody a také pramenem větru, nebýt velkého moře by ani nebylo mraků, ani by nebylo řek ni deštné z etheru vody, avšak veliké moře je rodičem mraků i větru jakož i řek...“*¹⁹¹

Můžeme vidět, že nám Anaximenés ze svého zkoumání přírodních jevů poskytuje i schéma popisu vzniku krup a sněhu, což jsou další jevy, jež jsou zapojené do koloběhu vody. Anaximenovo zkoumání a popsání těchto jevů nám dokazuje jeho znalosti o změnách skupenství. Koloběh vody tím doplňuje o projevy tuhnutí spojené s chladem.¹⁹² O těchto jevech referují jak Aetios, tak Hippolytos. Nicméně Aetios dodává navíc ještě část o sněhu.

*„... sníh tehdy, když je ve vlhku obsaženo trochu vanutí.“*¹⁹³

¹⁸⁷ Kratochvíl, Hippolytos, Ref., I,7 (A 7,7, A 7,8)

¹⁸⁸ Kočandrlé, Galénos, In hipp. De hum. III (XVI,395 Kuhn) = DK 13 A 19

¹⁸⁹ Kočandrlé, Aetios, Plac. III,7,1 Diels-Kranz = DK 12 A 24

¹⁹⁰ Kočandrlé, Aristotelés, Meteor. II, 1, 353b6 = DK 12 A 27; Alexandros z Afrodisiady, In Arist. Meteor. 67,3-11 = DK 12 A 27

¹⁹¹ Svoboda, Aetios, zl. B 30

¹⁹² Kočandrlé, Wohrle, G., 1993, s. 77

¹⁹³ Kočandrlé, Aetios, Plac. III,4,1 Diels-Kranz = DK 13 A 17

Nezvyklé užití vanutí jako příčiny se může zdát, jako by Aetios v tomto smyslu vanutí nahradil za tuhnutí. Sám pak ovšem v jiné části svého výkladu srovnává Anaximenův výklad sněhu k popisu Anaxagory, kdy sníh je vysvětlen jako zmrzlá voda.¹⁹⁴

*„Anaxagorás vykládá oblaka a sníh téměř stejně jako Anaximenés ...“*¹⁹⁵

*„... Anaxagorás postavil to, že je sníh bílý, proti tomu, že je sníh ztuhlou vodou ...“*¹⁹⁶

Oproti tomuto zlomku od Aetia, který nám spojuje vysvětlení sněhu Anaximena a Anaxagory, bychom se mohli přiklánět více k pravdivosti Hippolytova popisu. Sníh u Anaximena dává do souvislosti s vanutím. Stejně tak nám o vzniku sněhu s vanutím referuje i Aristotelés, který rovněž dokládá, že sníh vzniká v důsledku vanutí.¹⁹⁷

Další z přírodních jevů, které Anaximenés zkoumal jsou hromy a blesky. V tradičním pojetí je blesk atribut Dia, milétská filosofie jej ovšem začala objasňovat jako součást meteorologie. Anaximenés, prý stejně jako Anaximandros, vykládal jevy jako hrom a blesk na základě větru.¹⁹⁸ Ačkoliv i v tomto případě máme Anaximenovo zkoumání doloženo od Hippolyta, které není příliš jasné ani konkrétní, a tak hlavní získanou informací se stává pouze fakt, že blesk má vznikat silou vanutí.¹⁹⁹ Rozsáhlejší zprávu o tom, jak Anaximenés vykládal hrom, blesk, včetně hřmění máme až od Seneky:

*„Někteří se domnívají, že ohnivé vanutí, které prochází skrze chladné a vlhké vrstvy vzduchu, vydává zvuk. Vždyť ani rozžhavené železo nepřijde do styku s vlhkem, aniž by vydalo zvuk. Když se žhnoucí kus železa dostane do vody, zchladí se se silným zasyčením. Podobně jak říká Anaximenés, vanutí, které vpadá do oblaků, vydává hřmění, a když se snaží prodrat přes překážky a trhliny, svým útekem zažehne oheň.“*²⁰⁰

Blesk tedy Seneca považuje za oheň, zatímco hřmění je zapříčiněno vlhkostí ve vzduchu. U Aetia je popis blesku také zmíněn, nicméně jen v souvislosti s Anaximandrem. Oba tak mají

¹⁹⁴ Kočandrlé, Wohrle, G., 1993, s. 77

¹⁹⁵ Kočandrlé, Aetios, Plac III,4,2 Diels-Kranz = DK 59 A 85

¹⁹⁶ Kočandrlé, Sextos Empeirikos, Pyrrh. hyp. I,33 = DK 59 A 97

¹⁹⁷ Kočandrlé, Aristotelés, De gener. animal. II,2,735b10

¹⁹⁸ KRS, Předpoklady filosofie, 2004, s. 203

¹⁹⁹ Kočandrlé, Hippolytos, Ref. I,7,8, Marcovich = DK 13 A 7

²⁰⁰ Kočandrlé, Seneca, Nat. quaest. II,17 = TP 2 As 24

vykládat tyto jevy stejným či podobným způsobem.

*„O hřměních, blýskáních, hromech, blescích a o smrštích: Anaximandros říká, že toto všechno nastává z vanutí. Když je totiž vanutí obklopeno hustým oblakem, stlačení vyrazí pro svou útlost a lehkost; tehdy působí protržením oblačného obalu hmot a trhlinka podél černí oblaku působí září.“*²⁰¹

*„Anaximenés říká o blýskání totéž jako Anaximandros a dodává, že také moře zazáří, když je rozčísnuto vesly.“*²⁰²

Z toho vyplývá, že by u obou Milétanů byla důležitá analogie obklopování stejně jako vztahu mezi chladem a teplem.

Ovšem když bychom se opět podívali na výklad Anaxagory, vidíme mnoho podobností včetně právě vztahu teplého a chladného. Což by otvíralo otázku, komu s určitostí připisovat vznik myšlenky ohledně hřmění a blesků. Zda u Milétanů nejde jen o převyprávěný dodatek pozdějších filosofů. Jednu ze zpráv, které můžeme připisovat přímo Milétanům, je ohledně ohně jako blesku, která souvisí s Anaximandrovým popisem nebeských těles. Neboť stanovil, že uvnitř nebeských těles je oheň, který je viditelný skrze průduchy.²⁰³

Ojedinělé zkoumání dalšího jevu nastává u duhy. Anaximenés je prvním, kdo přináší její vysvětlení nebo se o to alespoň snaží. Duha do té doby byla popisována jako bohyně Íris. Do té doby tradiční popis máme od Homéra v Íliadě, ve zpěvu XVII.

*„Jako když pestrá duha nám lidem smrtelným z nebes rozestře Zeus, syn Kronův, by znamením byla buď války, nebo i bouřných časů a mrazivých, kteréžto lidem v pracích na poli vadí a nadmíru sužují stáda...“*²⁰⁴

Oproti tomuto tradičnímu pojetí ji Anaximenés vysvětluje jako různobarevný oblak, říká, že jde pouze o atmosférický jev. Poukazuje na sluneční svit a odraz jeho paprsků, který dopadem na nashromážděný vzduch vytvoří právě onu duhu.

²⁰¹ Kočandrle, Aetios, Plac. III,3,1 Diels-Kranz = DK 12 A 23

²⁰² Kočandrle, Aetios, Plac. III,3,2 Diels-Kranz = DK 13 A 17

²⁰³ Kočandrle, Srov. Couprie, D. L., 2001; 2011, s. 150-151; Kahn, Ch. H., 1960, s. 102

²⁰⁴ Homér, Ílias, XVII. 547-550, s.421

„Anaximenés tvrdí, že duha vzniká, když sluneční záře dopadá na hustý, tlustý, temný oblak tak, že paprsky, které se u něj nashromažďují, nemohou projít ven.“ ²⁰⁵

I v případě duhy se nachází vysvětlení pomocí protikladů hustého a řídkého. A opět pokud bychom se podívali na vysvětlení Anaxagory, viděli bychom podobnost jako v případě dalších jevů. Co se týká vzhledu duhy, máme dochovanou jednu pasáž, která o ni hovoří.

„Anaximenés říká, že duha vzniká, když sluneční záře dopadne do hustého a stlačeného vzduchu. Tehdy se jeho přední část jeví díky Slunci rudá, neboť je rozžhavená od paprsků; zbývající část pak černá, neboť v ní převládá vlhkost. V noci prý duha vzniká od Měsíce, ne však často, neboť úplněk není vždy a Měsíc má světlo slabší než Slunce.“ ²⁰⁶

Z tohoto zlomku je dokonce patrné, že Anaximenés pozoroval duhu i za nočního světla, přičemž doposud jsme měli výklad jevů pozorovaných především pouze za denního světla. Později u Xenofana, ačkoliv je jím duha popisována barvami jako purpurová, červená a žlutá a považuje ji za oblak, se přibližuje k Homérově popisu Íris. Je zajímavostí, že pojímá duhu jako jeden z příkladů, na kterých se ukazuje bezcennost všedního lidského života. ²⁰⁷ Je možné, že to souviselo s jeho pojetím světa. Kritizoval tradiční pojetí bohů a náboženství, a to především zvyk dělat bohy antropomorfní a dávat jim lidskou podobu a vlastnosti, které jsou špatné. Proto také původní Bohyni Íris, která byla duhou, nahradil pouhým oblakem. Aby ukázal nesprávnost lidové představy. Podobným způsobem „odbožštění“ vysvětluje i nebeská tělesa ve své kosmologii.

Jev zemětřesení nespadá sice do naší kategorie meteorologie, ale jak již bylo zmíněno, Anaximenés se tímto jevem zabývá, a to právě v souvislosti s meteorologickými jevy. Ostatně jak uvidíme, jeho vysvětlení je založené na základě změny skupenství různých prvků. Aristotelés nám dokládá, že před ním samotným vyložili popis a vznik zemětřesení pouze tři myslitelé. Byl jím právě Anaximenés, dále Démokritos a Anaxagorás. ²⁰⁸

„Anaximenés říká, že když je země promočena deštěm a vysušena, puká, a pádem odlamovaných návrší se otřásá. Proto zemětřesení nastávají v dobách horka, nebo zase za velkých

²⁰⁵ Kočandrle, Aetios, Plac. III,5,10 Diels-Kranz = DK 13 A 18

²⁰⁶ Schol. Arat. 515,27 Martin = DK 13 A 18

²⁰⁷ Kočandrle, Srov. Kratochvíl, Z., 2010, s. 297-298; Wohrle, G., 1993, s. 77

²⁰⁸ Kočandrle, Srov. Kranz, W., 1938, s. 109; Wohrle, G., 1993, s. 29, 79-80

dešťů, neboť v dobách horka, jak bylo řečeno, vysušená země puká, a naopak příliš vlhká země se rozpadá.“ ²⁰⁹

Zemětřesení je tak již u Anaximena spojeno se sesuvem půdy, vznikajících velkým rozpětím teplot a změn vzduchu. To je patrně důvod, proč objasnění zemětřesení Anaximenés uvádí v konceptu meteorologie. Podobně jako Aristotelés o zemětřesení referují Aetios i Pseudo-Plútarchos. U obou myslitelů najdeme příčinu v suchosti a vlhkosti země. Podobně i Hippolytos klade důraz na změny teplot.

„Zemětřesení vzniká, když je země příliš změněna ohřátím a chladnutím.“ ²¹⁰

Rozsáhlejší popis vysvětlení zemětřesení nám přináší i Seneca:

„Anaximenés praví, že je země sama příčinou zemětřesení, a že nepřichází zevnějšku, co ji uvádí v pohyb, nýbrž zevnitř a z ní, neboť některé její části se řítí, které uvolní vlhkost, nebo vyhlodá oheň, nebo kterými otřese prudký vzduch. Avšak i když se to neděje, nechybějí příčiny, proč se něco ze země odděluje nebo odtrhuje, vždyť se především všechno řítí věkem a nic není bezpečno před stářím. To ničí i pevné a velmi staré věci. Proto jako ve starých stavbách některé části, ač nejsou zasaženy, přece se řítí, mají-li více váhy než sil, tak se děje i v tomto celém těle země. Její části se uvolňují stářím, uvolněné padají a otřásají horními částmi, nejprve když se odtrhují – neboť nic jakkoli velkého se neodděluje bez otřesení toho, s čím souvisí; potom, když dopadnou, odskakují od pevné půdy jako odražený míč. Ten, padne-li, vyskočí a několikrát se odrazí, jsa vyslán tolikrát od země v nový pohyb. Jsou-li však zaneseny ony části do stojaté vody, tu sám pád otřásá sousedstvím působením náhlého a ohromného proudu, jež vzbudila shora vražená těžká hmota.“ ²¹¹

Seneka oproti ostatním myslitelům rozvádí vliv vlhka a rozdílů teplot také na stárnutí země, na což klade značný důraz. Avšak v žádném z referovaných zlomků nenajdeme zmínku týkající se vzduchu. To nám jasně dokazuje a potvrzuje, že ačkoli je vzduch prostoupen ve všech složkách Anaximenova zkoumání, tak tvoří výjimku, pokud jde o zemětřesení. Pokud bychom se však podívali na původní zlomek od Aetia, o kterém referuje Pseudo-Plútarchos, dal by se vyložit způsobem, že vzduch může být příčinou zemětřesení. Neboť má-li stabilita Země spočívat na „vzduchovém polštáři“, pak poryvy vzduchu občas mohou způsobit narušení té nehybnosti.

²⁰⁹ Kočandrlé, Aristotelés, Meteor. II,7,365b6 = DK 13 A 21

²¹⁰ Kočandrlé, Hippolytos, ref. I,7,8, Marcovich = DK 13 A 7

²¹¹ Svoboda, Seneka, zl. A 21

*„[O zemětřeseních] Anaximenés [o Zemi]: díky plochosti je nadnášena vzduchem. Jiní tvrdí, že vodou, [že plave] tak jako desky a prkna na vodě, a proto se pohybuje.“*²¹²

Ačkoliv nám zlomek odkazuje Thaléta, nikde není zmíněn, že by s koncepcí zemětřesení nějak pracoval, jak jsme mohli vidět, ani Aristotelés jej nezmiňuje. V případě Anaximandra však můžeme předpokládat, že se zemětřesením pracoval. Cicero nám dokonce dokládá zprávu, podle které měl varovat Spartu před blížícím se zemětřesením.

*„Anaximandros říká, že v zemi, která působením nesmírné suchosti tepla vysychá, nebo zase po vlhku z dešťů se otevírají dosti velké štěrbiny, do nichž seshora proniká prudký a silný vzduch. Skrze tyto štěrbiny hýbe mocné vanutí zemí, která se otrásá ve svých základech. A z této příčiny dochází k zemětřesení v dobách vypařování, nebo působením nesmírného rozlití nebeských vod. A proto staří básníci a teologové nazvali Neptuna [Poseidóna], pána vlhké podstaty, Zemětřasem [Ennosigaiotón, Sisichthón].“*²¹³

Takže i u Anaximenova předchůdce hrají důležitou roli velké výkyvy teplot. Anaximandros má však ve svém popisu oproti Anaximenovi důležitost větru. Na tomto srovnání jsme mohli vidět, že přírodní zkoumání zakládající meteorologické jevy, byli pro Milét'any opravdu důležité a byly příčinou další jevů a dynamiky celého světa. U Anaximena jsme si dokázali, že opravdu pro vzduch našel uplatnění všude ve svém výkladu.

12. Neohraničený vesmír

Po celém prozkoumání Anaximenova myšlení, které máme k dispozici, již víme, že neohraničenost, a to především vzduchu, byla klíčová pro vysvětlení jevů, kterými ze zabýval. Souvisí s ním jeho výklad od počátku vzniku světa až po konkrétní meteorologické jevy na Zemi. Co ale znamenala při otázce jaký je vlastně ten neohraničený vesmír? Už víme, že pro Anaximena pojem neohraničenosti souvisel s mnoha jevy a procesy, jako jsou:

1. Apeiros aer
2. Plochosť Země

²¹² Kočandrlé, Aetios, Plac. III,15,8-9 Diels-Kranz = část DK 13 A 20 = Pseudo-Plútarchos, Plac. III,15,896d11-13 = TP 2 As 46

²¹³ Kočandrlé, Cicero, De div. I,50,112 = DK 12 A 5a

3. Přeměna substančních látek vzniklých ze vzduchu
4. Nebeská tělesa a jejich umístění
5. Větr a další meteorologické jevy

Hned u prvního bodu víme, že neohraničený vzduch byl pro Anaximena základní „látkou“, která byla na začátku všeho, co vzniklo. Neohraničený vzduch v tomto pojetí pro Anaximena znamenal všeobklopující, neomezený vzduch, jenž dává život a pohyb všemu, co obklopuje. Jelikož nemá hranic, tak je příčinou všeho v neomezeném prostoru, protože ze své podstaty obklopuje všechno na světě. Jak se můžeme dočíst především u Hippolyta, dodává nám v této otázce jasný popis, že neomezený vzduch, který vyplňuje neohraničený vesmír, je počátkem všeho, vše z něj povstává, to co je i co bude, bozi i božské věci.

Se základním Apeiros aer nám souvisí vysvětlení i ostatních jevů, které s neohraničeností souvisí. Konečně i plochost Země je spojena s neohraničeným vzduchem. Zde je důležité Anaximenovo spojení plochého a tenkého, protože právě neohraničenost vzduchu pokládal za příčinu opory Země, která tak mohla být umístěna na konkrétním jednom místě. To nám souvisí i s dalšími nebeskými tělesy, kterými se Anaximenés zabýval. Plochost totiž určil i při popisu Slunce. Nicméně v tomto případě nám do popisu jeho umístění přidává informaci Aetios. Aetios nám ve svém zlomku konkrétně udává, že se vzdálenost Slunce od Země zvětšuje. Ale pokud je vesmír neohraničený, pak můžeme předpokládat, že se postupem času bude Slunce vzdalovat do takových vzdáleností, že už bude pro pozorování ze Země nezjevné.

Abychom se přiblížili Anaximenově myšlence neohraničenosti vesmíru, musíme si přesněji ukázat, na jaké koncepty svých předchůdců tím navazoval. Začneme tedy opět Homérem. Na uzavřenost vesmíru poukazuje Homér svým popisem Ókeanu v *Íliadě* ale i *Odyseji*. Ovšem ani v jednom díle nenajdeme konkrétní představu modelování vnějších okrajů světa. V *Íliadě* můžeme číst, že Homér Nebe popsal jako polokouli z pevného materiálu podobnou číši, jenž překrývá plochou Zemi.²¹⁴ Že by se mělo nacházet něco za pevným nebem, o tom se již nezmiňuje. Naopak o tom, co se nachází pod Zemí, že pokračuje do Tartaru, o tom nás explicitně informuje. Popis Tartaru je podobný jako Nebe, to včetně materiálu i pevnosti. Z toho bychom mohli odvodit jeho uzavřenost světa, který má kruhový tvar, kdy ona pevná nebeská klenba tvoří okraj světa a za ní už nic není. Kruhovost uzavřeného vesmíru můžeme rovněž odvodit z popisu Achillova štítu v *Íliadě*, ale také z informace, že povrch Země má stejnou vzdálenost mezi ním a nebem i podsvětím. A jelikož Nebe

²¹⁴ KRS, Homér, Il., XVII, 42

jsme stanovili jako nejvyšším bodem od Země a stejně tak podsvětí na druhou stranu, pak tím můžeme doložit onu uzavřenost.²¹⁵

Následně u Hésioda vidíme posun. Klenba již není konečným bodem uzavřeného vesmíru, ale objevuje se Chaos. Sám Aristotelés ve své knize Fyzika Chaos pokládal za určení místa. Chaos ale stále není považován za absolutně neohraničený. Neboť jsme již viděli, že Hésiodos pokládal vznik universa uvnitř „chaosu“.

*„Tam je třpytivá rána a bronzový práh, neotřesitelný, upevněný táhlými kořeny samorostlý. Naproti, daleko od všech bohů bydlí Titáni, až za temným Chaosem.“*²¹⁶

Konečně to, že je svět stále ještě ohraničený můžeme pozorovat právě na popisu Země, ze které se zrodilo Nebe, které odpovídá tvaru Země. Oba kruhové okraje nám dají dohromady opět kulovitý tvar vesmíru. Tímto popisem navazuje na Homérův koncept vesmíru popsany v Íliadě. Nebe nám v této koncepci pak funguje jako objekt, jenž odděluje vnitřní prostor, který se nachází mezi ním a Zemí od toho, v čem se chaos „rozevřel“. To nás odkazuje k myšlence, že nebeskou klenbu v Hésiodově pojetí máme stále pevnou a uzavřenou, ale za ní se stále nachází to „něco“, z čeho vše vzniklo.²¹⁷

K bližší představě neohraničenosti přispěli následně Anaximenovi milétské předchůdci, jejichž koncepce spočívala v postupném narovnávání nebeské klenby a tudíž už zde nebyl konkrétní uzavřený útvar jako u Homéra či Hésioda. Thalés, Anaximandros i Anaximenés patří do skupiny myslitelů, u nich najdeme koncepci, že Země se „vznáší“ a je postavena do středu vesmíru, od kterého se vše bude odvíjet. Nebeská klenba, která byla u Homéra a ještě u Hésioda uzavřena svým tvarem a podobností Země, tak i u Milétanů se bude odvíjet od Země. Nicméně bude ji určovat plochá Země a tudíž se z půlkruhové nebeské klenby stane také ploché Nebe. U milétských filosofů hraje v otázce neohraničenosti vesmíru důležitou roli počáteční látka, kterou každý stanovil. Tato myšlenka se následně objevuje i u Xenofana.

Thalétova generativní látka voda, byla v této otázce neupřesněna. Voda byla látkou, jež má neomezený objem a tudíž se mohla nacházet všude i po utvoření vesmíru. Nejvíce informací o Thalétově kosmologii známe díky Aristotelovi. U Thaléta ještě najdeme představu, že co je pod

²¹⁵ Exner, Předplatónské modely vesmíru, s. 30-31

²¹⁶ KRS, Hésiodos, Theog. 811

²¹⁷ Srov. Exner, Předplatónské modely vesmíru, s.31-35; KRS, 2004, s. 54-58

Zemí, sahá hluboko pod ni, a to i v případě, že jak uvádí Země plave na vodě. To je ovšem téměř jediné, co se o jeho myšlenke dá tvrdit.²¹⁸

Anaximandros nám jako první přináší reálné zobrazení mapy a sfér než jaké jsme doposud znali jen z popisu Achilova štítu u Homéra. Země je u Anaximandra obklopena bezmeznem. Jeho výklady vztahu země a nebe jsou stále pouze jakýmsi pokusem než stanovující koncepcí. Nicméně nám zde již vstupuje do myšlenky neohraničeného vesmíru Anaximandrův počáteční prvek, kterým je „aperion“ což můžeme přeložit jako „neohraničenost“. Z ní jak uvádí, vznikají všechna nebesa a uspořádané světa. To už nám samo o sobě evokuje neohraničenost vesmíru.²¹⁹ Tuto neohraničenost můžeme vnímat jako neomezené množství světů, ale také neomezený cyklus, který je dán neustálým vznikem a zánikem jediného světa. G. S. Kirk se nakonec přiklání k poslední možné variantě míněné nekonečnosti, a to že vzniklý vesmír je neomezeně věčný ve svém trvání.²²⁰ Vůči této neohraničenosti vesmíru naopak postavil ohraničenost a přesné poměry vnitřního světa, které ale také vznikly z původního apeira.²²¹

Milétští představitelé v otázce neohraničeného vesmíru předběhli myšlením nejen Aristotela, ale i další pozdní autory. Thalétova voda nám v této věci nedává sice ještě přesné určení, ale Anaximandrův „apeiron“ a Anaximenův „aperios aer“ nám dokládají neohraničenost světa. Vesmíry u milétanů jsou tedy tvořeny nekonečnou vodou, nekonečností jako takovou nebo v případě Anaximena nejlépe pochopitelným neohraničeným vzduchem. V jejich pojetí nebeská klenba již netvoří uzavřenost vesmíru, ale naopak se spojila s prostorem, který je za nimi, ač je nezjevný.

Když se však po souhrnu těchto myšlenek podíváme zpět na Anaximanovu koncepci nebeské klenby, tak nám zde vzniká konflikt. Již víme, že ohraničenost se prolomila narovnáním klenby, to by souhlasilo s Anaximenovým neohraničeným vesmírem, nicméně sem už nezapadá sám koncept pevné nebeské klenby, protože ta by nás vracela zpět do ohraničenosti. Pokud bychom pokládali tento koncept za skutečnou myšlenku Anaximena, museli bychom uvážít, jak ji myslel. Zda pouze ve vztahu nebeských těles a hvězd na ni upevněných, s tím že vlastně onen neohraničený vzduch by dál se rozprostíral i za pevnou klenbou a tudíž by pevná klenba nijak nenarušovala koncepci neohraničeného vesmíru. Ukázali jsme si však, že se autoři zkoumající tento jev nemohou dohodnout, zda myšlenka pevné nebeské klenby přímo takto patřila Anaximenovi, přesto jsou tací, kdo ho s ní spojují nemluvě o Aetiově zlomku, který nám přímo říká, že tato myšlenka Anaximenovi patří.

²¹⁸ Srov. KRS, 2004, s. 117-123; Exner, M., Předplatónské modely vesmíru, s. 40-41

²¹⁹ Kratochvíl, Od mýtu k logu, s. 138-140

²²⁰ Exner, M., Srov., KRS, 2004, s. 158

²²¹ Exner, M., Předplatónské modely vesmíru, s. 48-49

*„Anaximénés říkal, že jsou hvězdy připevněny na ledové obloze ...“*²²²

Ovšem bližší vysvětlení ohledně této myšlenky u nám Aetios nijak nedodává. Nicméně i s koncepcí nebeské klenby, pokud bychom ji skutečně přisoudili Anaximénovi, můžeme říct, že jeho vesmír byl skutečně již neohraničený. Jeho apeiros aé, byl neohraničený sám o sobě a byl prostoupen celou strukturou Anaximénova vesmíru, z čehož nám vyplývá, že pokud bych schopen přisoudit neohraničenost vzduchu, pak tato neohraničenost prostupovala celý jeho vesmír.

Na myšlenky Anaxiména rovněž v mnoha ohledech navazuje již několikrát uváděný Xenofanés. I u něj můžeme najít zlomek, který nám popisuje, že Země má nekonečnou hloubku a my tudíž neznáme její konec.

*„Vrchní hranice Země je ta, kterou vidíme u našich nohou a která sousedí se vzduchem; její spodek však sahá do bezmezna.“*²²³

Za tuto myšlenku Aristotelés ve svém díle O Nebi Xenofana kritizoval a viděl v tom jen důvod, že se Xenofanés nechtěl více zabývat jinou koncepcí.

*„Někteří říkají, že je spodek Země neomezený, pravíce, že je zakořeněna v neomezeném jako Xenofanés Kolofónský, aby nemuseli hledat příčinu věcí.“*²²⁴

Otázkou zůstává jak můžeme modelovat onu neohraničenost. Tu bychom mohli odvodit z procesu řídnutí, které je jednou ze dvou základních proměn vzduchu u Anaxiména. Samo řídnutí vzduchu jako takové může rovněž pokračovat do nekonečna. Neohraničený vzduch, který se vypařuje ze Země a jeho postupné řídnutí nám může dokládat, že právě ono nekonečně možné řídnutí počátečního neohraničeného vzduchu zakládá teorii neohraničeného vesmíru. Neboť by v této modelu vzduch fungoval jako „výplň“ všech oblastí vesmíru, který by se postupnou vzdáleností zředoval, ale nikdy nevyčerpal. S touto teorií částečně souhlasil i sám Isaac Newton, ačkoliv ten neohraničenost postavil do kontextu konečného vesmíru.

²²² Svoboda, Aetios, Plac., zl. A 14

²²³ KRS, Xenofanés, DK 21 B 28

²²⁴ Aristotelés, O Nebi, 294a21 nn

Závěr

V této práci jsme si ukázali, jak nám Anaximenés z Milétu přinesl mnoho nových koncepcí, které jsou na začátcích filosofie v 7. století př. Kr. Na základě referujících zlomků vidíme, že se zabýval vysvětlením vzniku světa a jeho proměn. To vše vedené jeho nejdůležitější příčinou, kterou je neohraničený vzduch.

V rámci této práce jsme zjistili, že vzhledem k malému množství dochovaných textů je obtížné určit, ať už samotnou dobu Anaximenova života, tak ale i pravdivost doložených myšlenek. Některé zdroje nám dokládají, že se jedná přímo o Anaximenovy názory, u dalších bohužel můžeme pouze odhadovat na základě pravděpodobnosti. Pokud bychom se chtěli odkázat přímo na Anaximenův spis, pak bychom našli pouze informaci týkající se stylu, což by nám mohlo dokazovat existenci onoho spisu.

Přesto jsme schopni o Anaximenovi říci, že jeho koncepce proměny neomezeného vzduchu, jehož nejdůležitějšími procesy jsou zhušťování a zředování, dokázala ustanovit vznik celého světa. Následující generace myslitelů nám dokládají, že z jeho koncepcí v některých případech opravdu pracují a dokládají pravdivost původu od Anaximena. Přesto u některých autorů můžeme sledovat pouze návaznost Anaximenových myšlenek, ale bez spojitosti s jeho osobou. To nám opět bohužel nepřidává na pravdivosti odkazu, jak dalece jsou všechny koncepce a citované zlomky skutečně dílem Anaximena či nikoli.

Celá práce propojuje a porovnává myšlení íónské linie, která zakládá filosofii jako takovou. Do této linie kromě Anaximena rovněž patří Thalés, jako první íónský myslitel a Anaximandros.

Anaximenés je považován za prvního myslitele, který přinesl ucelený a konkrétní popis různých pozorovaných jevů v důsledku proměn jeho hlavní látky vzduchu. Celé jeho přírodní zkoumání tak pojímá na základě zředování a zhušťování. Tyto proměny podle něj zakládají celou kosmologii. Stojí na počátku vzniku světa, Země, ale i všech dalších nebeských těles. Není to jen přírodní zkoumání, kde staví vzduch jako příčinu všeho. Vzduch, jak jsme viděli, podle Anaximena rovněž zakládá myšlenku bohů. Je věčný a stejně jako dech životadárný. Můžeme říct, že pro Anaximena je vzduch duší světa, která způsobuje možný život, pohyb, změny, vznik a zánik.

I přes Anaximenovy nové koncepce, je patrné, že se v jeho myšlení nachází aspekty, které stále navazují na původní vidění světa. To je znát například u výkladu vzniku světa, který podle Anaximena vznikne z neohraničeného vzduchu. Podobný koncept nacházíme už u Hésioda.

Íónská filosofie tak propojovala tradiční smýšlení s novými přírodními koncepcemi světa.

Seznam použitých zdrojů

EXNER, Milan. Předplatónské modely vesmíru. V Liberci: Technická univerzita v Liberci, 2005. ISBN 80-7083-954-6.

EXNER, Milan. Předfilosofické modely vesmíru. [Http://www.milanexner.cz](http://www.milanexner.cz) [online]. [cit. 2020-04-20]. Dostupné z: <http://www.milanexner.cz/clanky/o-homerovi-germanech-a-vesmiru>

HOMÉROS. *Homérova Ílias*. 2., přeprac. vyd. Přeložil Otmar VAŇORNÝ. V Praze: J. Laichter, 1934. Laichterova sbírka krásného písemnictví.

KOČANDRLE, Radim. Anaximenés z Milétu, 2014. ISBN 978-80-7465-123-6

KIRK, G. S., J. E. RAVEN a Malcolm SCHOFIELD. Předsokratovští filosofové: kritické dějiny s vybranými texty. Praha: Oikoymenh, 2004. Dějiny filosofie (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-110-2.

KRATOCHVÍL, Zdeněk a Jan BOUZEK. Od mýtu k logu. V Praze: Hermann, 1994.

SVOBODA, Karel. Zlomky předsokratovských myslitelů. 2. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1962, 200 s. Filosofická knihovna.